

УДК 903.5(438)“637”

МАТЕРІАЛИ ДО ВИВЧЕННЯ ПОХОВАЛЬНОЇ ОБРЯДОВОСТІ ТШИНЕЦЬКОЇ КУЛЬТУРИ НА ТЕРИТОРІЇ ПОЛЬЩІ

Патриція ПОТРОВСЬКА

*Люблінський університет імені Марії Кюрі-Склодовської
пл. М. Кюрі-Склодовської, 4а, Люблін, 20–031, Польща
e-mail: patrycja-grabiec@tlen.pl*

Зібрано археологічні дані, що характеризують поховальний обряд населення тшинецької культури на території Польщі. Огляд літератури і деяких пам'яток виявив багато труднощів в аналізі цього явища. Особливо відчутне те, що нема спільних для більшості археологів критеріїв дослідження й аналізу. Наведено каталог поховальних пам'яток, а також синтетичну характеристику елементів поховального обряду (локалізація на місцевості, поверхневі ознаки, внутрішнє планування некрополів, форми і конструкції поховань, способи покладення тіл померлих відносно сторін світу, супровідний інвентар, інші знахідки з могильників).

Ключові слова: тшинецька культура, поховальні пам'ятки, поховальний обряд, курган, могильники, кремація, інгумація, топографія могильників, кераміка, металеві прикраси.

Відмінність поховань щодо інших категорій археологічних джерел впливає з особливої природи поховальних конструкцій – у багатьох місцях поставали вони, щоб існувати вічно¹. Значення поховального обряду для певного населення можна зрозуміти лише шляхом простеження його контекстуальних зв'язків між похованнями, синхронними з могильником поселеннями, обрядами, що не пов'язані з поховальним ритуалом та іншими слідами суспільної діяльності.

Поховальні звичаї населення тшинецької культури були складними і дуже різними. Досить часто окремі поховання мають неповторювані риси. Серед поховань цієї культури можна виокремити різні їхні види: тілопальні, інгумаційні і такі, що поєднують дві форми захоронення решток. У поховальних ямах трапляються окремі скелети, деколи некомплектні – так звані часткові поховання. Інколи біля повного скелета лежали поодинокі кістки іншого померлого. Знайдені масові поховання, в яких часто спостерігають порушення решток. Поклали померлих як у випростаному

© Піотровська П., 2010

¹ Lewartowski K. Archeologia śmierci – stan i potencjał // Światowit. – 2001. – Т. 3 (44), fasc. B. – S. 133.

положенні, так і скорченими на боці. Знайдено скелети, покладені не в анатомічному порядку. Є припущення, що значна частина поховань тшинецького населення зроблена в спосіб, який не піддається фіксуванню за допомогою сучасних археологічних методів дослідження².

У тшинецькій культурі головною закономірністю, що стосується локалізації могильників, було їхнє розташування на видних місцях, що проглядалися зі значної відстані, таких як узгір'я, височини, хребти, схили, надзаплавні миси тощо. Ці пам'ятки переважно згруповані на лесових височинах – хребтах, пагорбах, мисах, схилах (Бейсце, Двікози, Гнешовіце, Івановіце, Мернув (кургани I і II), Росеюв (східний і західний кургани), Сандомир, Злата Сандомирська, Жерніки Гурні), а також піщаних підвищеннях – дюнах, мисах (Дубечно, Гродзіско Дольне, Гуцюв, Ляски Старі, Лукавіца, Мислібуж, Рушеніце, Тшинець, Тишовці, Волиця Нова, Заженцін Дужий). Займають вони як центральні частини вершин (Глендзянувек, Гуцюв, Галичани, Лукавіца, Мернув (кургани I і II), Нова Гута–Цло, Росеюв, Свенціца, Заженцін Дужий), так і їхні краї (Бейсце, Дахажув, Домініканівка, Годзеше Мале, Гродзіско Дольне, Лубна, Струги, Жерніки Гурні).

Черговою закономірністю було існування топографічного зв'язку між поховальними комплексами і розташованими поблизу водоймами. Некрополі зазначеної культури часто локалізовані в оточенні рік, потоків, вологих чи болотистих місцевостей.

Трапляються також поховання тшинецької культури, локалізовані на місці ґрунтових та курганних могильників попередніх культур (головно, шнурової кераміки): Габултув, Мернув (кургани I і II), Росеюв (кургани східний і західний), Злата Сандомирська, Жерніки Гурні. Розташовані вони на території неолітичних і ранньобронзових поселень (Дубечно, Тишовці), а також на поселеннях тшинецької культури (Нова Гута–Цло, Нова Гута–Могила, Плешув, Слоновіце, Злата Піньчовска). Могильники цієї культурної спільноти використовувала також людність лужицької культури, створюючи тяглість у використанні тих самих некрополів (Бохенец, Мислібуж).

Кургани були досить поширеними в південній частині території, яку займала тшинецька культура, головно у басейні Вісли (Малопольська і Люблінська височини). Зафіксовані вони також у всіх частинах височинної смуги Південно-Східної Польщі, а також у межиріччі Варти і Просни та в

² *Górski J., Wróbel J.* Zbiorowy grób szkieletowy kultury trzcinieckiej z Nowej Huty-Cła, stan. 65 // *Materiały Archeologiczne Nowej Huty.* – 2000. – Т. 22. – S. 21; *Makarowicz P.* Trzciniecki krąg kulturowy – wspólnota pogranicza Wschodu i Zachodu Europy. – Poznań, 2010. – S. 202.

Куявії³. Праісторичні кургани зводили зазвичай на високих і видних місцях терену, уздовж долин великих і менших рік (Бейсце, Дахажув, Домініканівка, Дубечно, Габултув, Гуцьов, Галичани, Лубна, Лукавіца, Мернув, Росеюв, Сандомир, Стругі, Свенціца, Тарногура, Тишовці, Зенки, Жерніки Гурні). Курганний поховальний обряд мав регіональні відмінності, що зрозуміло, зважаючи на обширність території, на якій є поховальні насипи.

Відомі поодинокі насипи (Дахажув, Габултув, Галичани, Казимежув, Росеюв, Сандомир, Свенціца, Зембожичі Діброва, Зенки) та групи-могильники (Бейсце, Домініканівка, Дубечно, Гуцьов, Лубна, Мернув, Окалев, Стругі, Тарногура, Тишовці, Жерніки Гурне). До найбільших могильників за кількістю курганів та розмірами зайнятої ними площі належать Гуцьов (близько 74 курганів, 3 га площі), Лубна (27 курганів, 4 га площі), Окалев III (18 курганів, 1,5 га площі) і Тишовці (близько 15 курганів, 12 га площі). На деяких поховальних пам'ятках тшинецької культури спостережено плану розбудову могильника, яка відповідала лінійному, систематичному використанню території, відведеної під поховання. На кількох курганних могильниках (Лубна, Мернув, Окалев, Росеюв) насипи були розташовані по лінії схід–захід, у Домініканівці (в двох рядах), Тарногурі і Тишовцях – уздовж осі північний схід–південний захід. У Гуцьові кургани були на двох окремих поховальних полях, розташованих на піщаних узгір'ях, на лінії північ–південь.

Очевидно, на всіх могильниках тшинецької культури застосовували однаковий спосіб спорудження курганів. Перший етап полягав у ритуальному приготуванні місця на поховальну споруду, що часом поєднувався із складанням жертви-закладщини. Ці заходи відбувалися в різний спосіб, інколи простежують сліди підкурганної оранки (Дахажув, Галичани, Окалев) правильних обрисів і з перетинами під прямим кутом. Деколи виокремлення терену полягало в очищенні ділянки від гумусу, оточення простору ровом або колом з каміння. Наступний етап охоплював різні обряди, пов'язані вже з самим похованням: розпалювання вогню, про що свідчать фіксовані в межах основи кургану сліди вогнищ (Домініканівка, Гуцьов, Лубна, Окалев, Росеюв, Тарногура, Тишовці), навмисне розбиття кераміки, фрагменти якої часто реконструюють у цілі посудини (Лубна, Мернув, Росеюв), зрештою – покладення померлого до могили разом з інвентарем. Останній етап полягав у насипанні земляного або кам'яно-земляного кургану. Неодноразово трапляється періодичне доповнення поховальних камер тілами інших померлих. У такому випадку процес насипання кургану міг бути завершений тільки після покладення всіх тіл (Жерніки Гурні).

³ *Górski J., Makarowicz P., Taras H. Podstawy gospodarcze ludności kręgu trzcinieckiego w dorzeczu Wisły i Odry // Nomadyzm a pastoralizm w międzyrzeczu Wisły i Dniepru (neolit, eneolit, epoka brązu). – Poznań, 2004. – S. 202, rys. 6.*

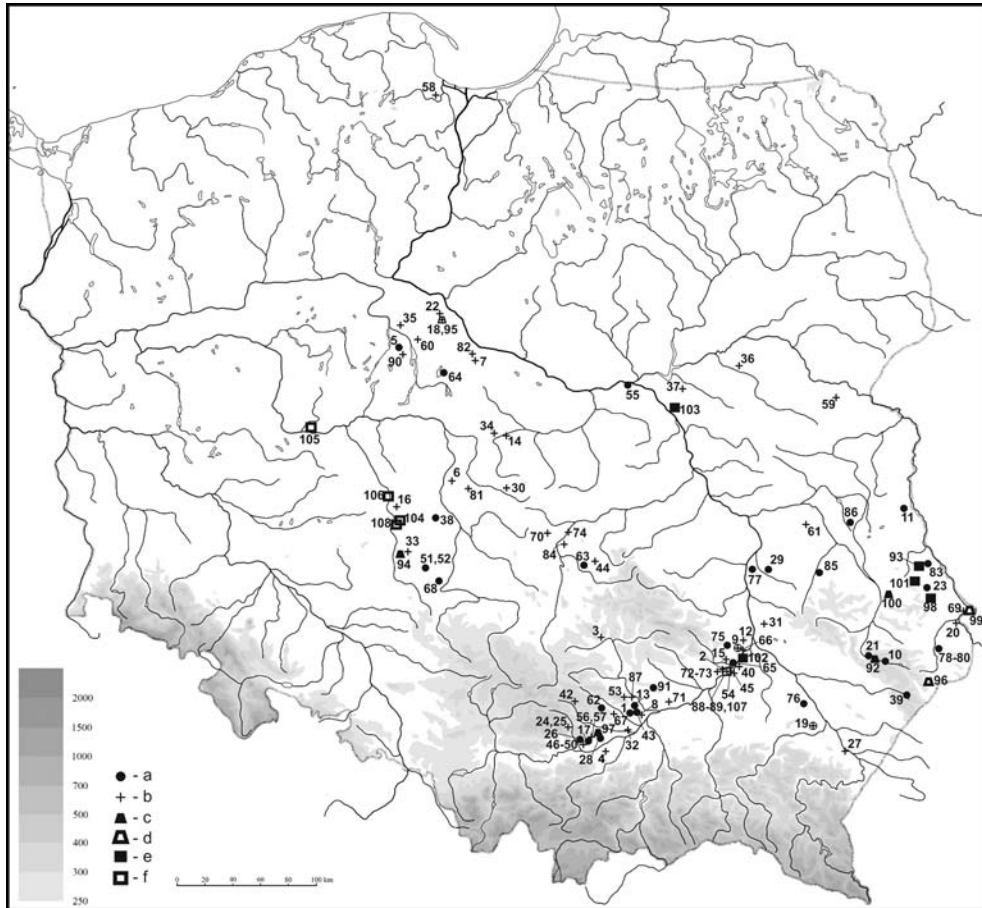

Рис. 1. Карта поховальних пам'яток тшинецької культури на території Польщі (опрацювання: Г. Домбровський, П. Піотровська, топографічна основа: І. Йордан).

а – курганний могильник або поховання; b – ґрунтовий могильник або поховання; с – гіпотетичний курганний могильник або поховання; d – гіпотетичний ґрунтовий могильник або поховання; е – гіпотетичний могильник або поховання з невизначеною конструкцією; f – ґрунтовий могильник змішаного культурного характеру.

Fig. 1. Map of burial grounds of Tshynetska culture on territory of Poland (by G. Dąbrowski, P. Piotrowska, topography I. Jordan). Legends: a – barrow ground or single barrows; b – field burial ground or single burials; c – hypothetical barrow ground or single burials; d – hypothetical field burial ground or single burials; e – hypothetical graveyard or unidentified burial; f – burial ground with mixed cultural features.

Ґрунтові могильники поширені у смугі височин і низовин (Великопольсько-Куявська і Мазовецька низовини). Безкурганні поховання безперечно у якийсь спосіб позначали на поверхні, оскільки наразі не виявлено порушення давніших поховань пізнішими, а розширення

могильників було послідовним і продуманим (Бохенець, Мислібуж). Це могло відбуватися за допомогою невеликого насипу, дерев'яної стели (можливо, у Радосвичах) або різних кам'яних і дерев'яних конструкцій.

Інгумаційні поховання домінують у Західній Малопольщі, тоді як тілопальні частіше трапляються на Люблінщині. Поховання з обпаленими рештками сконцентровані на Сандомирщині, по обидва боки Вісли. Розбудовані колективні поховання зареєстровано на захід від Вісли, а кургани відомі у всіх виділених групах⁴.

Колективні інгумаційні поховання є досить поширеним типом поховальних пам'яток тшинецької культури – загалом вони відкриті у 29 пунктах. Вони відрізняються між собою за формою (грунтові і підкурганні), характером поховальних ям, супровідним інвентарем і способом поховання померлих (інгумація, кремація і біритуалізм). Спільною рисою є звичай почергового укладання до поховання від двох до кількох десятків померлих і досить часто зафіксовано їхнє взаємне антиподальне (черепи в коротших боках ями, а довгі кістки – переважно в центральній частині) або ж декомплектоване чи перемішане укладання (відсування кісток раніше похованих осіб). У випадку тшинецької культури частина поховальних споруд мала розміри і будову, що уможливило послідовне докладання померлих, та іноді було пов'язане з довготривалим використанням конкретного поховання. У Бохенці маємо коритоподібні кам'яні конструкції⁵. В Густожині, Константинові, Косині та Крокорчицах поховальні ями були обставлені камінням. У двох похованнях (3 і 12) з Жернік Гурних зафіксовано існування дерев'яного облицювання, що перешкоджало стінкам осипатися⁶. Кам'яно-дерев'яна конструкція у вигляді куреня відкрита під насипом кургану в Дахажові⁷. Схоже також, що у похованні з дерев'яною конструкцією (“поховальним будинком”) із місцевості Двікози, усупереч думці авторів досліджень⁸, рештки померлих склали до поховання поступово, і лише наприкінці ціла конструкція була спалена. Колективне

⁴ *Górski J.* Uwarunkowania rozwoju kultury trzcinieckiej w Małopolsce (wybór zagadnień) // *Opera ex aere. Studia z epoki brązu i wczesnej epoki żelaza dedykowane profesorowi Janowi Dąbrowskiemu* / Red. M. Mogielnicka-Urban. – Warszawa, 2008. – S. 32.

⁵ *Matoga A.* Wstępne wyniki badań na cmentarzysku z III–V okresu epoki brązu w Bocheńcu, woj. Kieleckie // *Spr. A.* – 1985. – T. 37. – S. 83, 85.

⁶ *Kempisty A.* Schyłek neolitu i początki epoki brązu na Wyżynie Małopolskiej w świetle badań nad kopcami. – Warszawa, 1978. – S. 166, 169.

⁷ *Florek M., Taras H.* Dacharzów. Cmentarzysko kultury trzcinieckiej. – Lublin, 2003. – S. 11.

⁸ *Ścibior J. M., Ścibior J.* Obiekt schyłkowej (łódzkiej) fazy kultury trzcinieckiej w Dwikozach, woj. Tarnobrzeg // *Spr. A.* – 1990. – T. 41. – S. 119.

поховання в будинку-ніші маємо також у двох похованнях з Гнєшовиць⁹. Дерев'яна конструкція, накрита земляним насипом, виявлена в Казимежові¹⁰. Натомість у гуцьовських курганах над поховальними ямами підносились дерев'яна конструкція, характер якої чітко визначити не вдалося¹¹. На решті пам'яток у колективних похованнях не зафіксовано жодних конструкцій.

Серед поховань тшинецької культури виділяють об'єкти, розташовані в межах поселень. Колективне поховання виявлено в ямі на поселенні в Новій Гуті–Цюло. Порушення комплектності скелетів свідчить про функціонування протягом певного часу незасипаного поховання, крім того, інший уклад кісток похованого № 2 дає змогу припустити, що померлий був зв'язаний шнуром або щільно обгорнутий тканиною¹². Кілька інгумаційних поховань пов'язано з поселенням Нова Гута–Могила 55. Одне з них (об'єкт 149) було порушеним (у ямі був людський череп і фрагменти хребта). На цій пам'ятці поховання влаштоване в межах поселення¹³. Із захороненнями на поселенні пов'язане також поодинокі поховання з Нової Гуті–Плєшова. Колективне інгумаційне поховання на території поселення відкрите в Кошицах, поховання окремого черепа зафіксоване у господарській ямі в Прошовицах¹⁴. У Слоновіцах виявлено об'єкт, в якому були складені комплектні рештки померлого з черепом іншої особи в ногах¹⁵. Поряд із дитячим скелетом на поселенні в Злотій Пінчовській знайдено часткове поховання дорослої особи¹⁶. З огляду на рятівний характер досліджень у Мєхові немає певності, чи виявлене тут поховання було в межах поселення. Відкриті кістки скелета, які лежали у котловані житлової споруди, свідчили про цілеспрямоване переміщення кісток померлого (череп, повернений обличчям до землі, був

⁹ Taras H. Rezultaty badań stanowisk kultury trzcinieckiej w Polsce środkowo-wschodniej w latach 1998–2007 // Матэрыялы па археалогіі Беларусі. – Вып. 17. Археалагічныя даследаванні на Беларусі ў 2007 годзе. / Ред. В. Ляўко. – Мінск, 2009. – С. 275–282.

¹⁰ Taras H. Kultura trzciniecka w międzyrzeczu Wisły, Bugu i Sanu. – Lublin, 1995. – S. 186–187.

¹¹ Rogozińska-Goszczyńska R. Sprawozdanie z badań stanowisk kultury trzcinieckiej w Guciowie i Bondyrzu, pow. Zamość, w 1961 roku // Spr. A. – 1963. – T. 15. – S. 84–89.

¹² Górski J., Wróbel J. Zbiorowy grób szkieletowy kultury trzcinieckiej z Nowej Huty-Cła, stan. 65. – S. 31, 32.

¹³ Rachwaniec A. Materiały archeologiczne ze starszego okresu epoki brązu oraz kultury łużyckiej z rejonu Kopca Wandy w Nowej Hucie-Mogile // Materiały Archeologiczne Nowej Huty. – 1985. – T. 9. – S. 92 i in.

¹⁴ Makarowicz P. Trzciniecki krąg kulturowy – wspólnota pogranicza Wschodu i Zachodu Europy. – S. 202.

¹⁵ Tunia K. Słonowice // Informator Archeologiczny za rok 1982. – 1983. – S. 98.

¹⁶ Miśkiewicz J. Sprawozdanie z badań wykopaliskowych prowadzonych w Złotej Pińczowskiej w 1966 roku // Sprawozdania zespołu badań nad polskim średniowieczem Uniwersytetu Warszawskiego i Politechniki Warszawskiej. 1964–1965. V Konferencja naukowa w Busku Zdroju i w Wiślicy 19–20 maja 1966. – 1968. – S. 267.

разом з кістками ніг, а на місці голови лежав камінь)¹⁷. Можливо, поховання в межах поселення виявлені також у Бжесці Куявському¹⁸.

На деяких могильниках тшинецької культури зафіксовано перехідний характер інгумаційних поховань, які відображають найдавнішу фазу формування могильника (Бохенец, Мислібуж). Некрополі, які були започатковані в інгумаційному обряді, відображають “настання нових часів”, у яких провідну роль почала відігравати кремація, що пізніше знайшла продовження у лужицькій культурі¹⁹. У Старих Лясах простежена дещо відмінна зміна поховальної обрядовості, у якій поховальна традиція тшинецької культури – прямокутні ями, підготовлені для інгумаційних поховань, поєднані з новим поховальним обрядом – кремацією.

Орієнтація похованих – у чотирьох різних напрямках: N-S, E-W, NE-SW і NW-SE, іноді з незначним відхиленням. Із 93 поховань, у яких вдалося визначити орієнтацію (довшої осі ями чи скелета), найбільше – 27 (29,03 %) – становили поховання по осі N-S, 26 (27,95 %) – на осі NE-SW, 23 (24,73 %) – на осі NW-SE і 17 (18,27 %) – на осі E-W. Помітно, що жоден з напрямів не домінував, хоча орієнтація по осі північ-південь становила майже третину аналізованих поховань. Ілюстративнішим є аналіз розташування голови й обличчя щодо сторін світу. У 50 випадках вдалося зафіксувати напрям голови померлого. Найбільша кількість померлих – 13 випадків (26 %) – напрямлена головою на південь, 9 (18 %) – на схід, 6 (12 %) – на північ, 6 (12 %) – на північний захід, 5 (10 %) – на південний захід, 4 (8 %) – на північний схід, 4 (8 %) – південний схід, а 3 (6 %) – на захід. Напрямок обличчя померлих стверджено у 27 випадках. Домінували східний (18 випадків, 38,8 %) і північний (5 випадків, 27,7 %) напрями. У північно-східному напрямі повернено обличчя двох померлих (11,1 %); по одному випадку (5,5 %) – у південному, західному, північно-західному і південно-західному напрямках. Отже, переважала орієнтація померлих черепом до півдня і сходу; обличчя зазвичай повернені до сходу і півночі. Порівняння статистичних даних свідчить про певний порядок і задум в орієнтації померлих, хоча у тшинецькій культурі простежена все ж досить значна її різноманітність. Вірогідно, що переважним напрямом був схід, куди цілеспрямовано звертали обличчя (очі) померлого, укладаючи тіло до поховання. У багатьох архаїчних та історичних культурах саме цей напрям, як місце сходу сонця, ототожнювали з надією на воскресіння. Незначні відхилення від цих

¹⁷ *Mycielska R., Wałowy A.* Materiały z badań ratowniczych w Miechowie 1958 i 1960 r. // *Materiały Archeologiczne.* – 1964. – Т. 5. – S. 121.

¹⁸ *Jażdżewski K.* Badania archeologiczne na Kujawach w r. 1938 // *ZOW.* – 1946. – R. 14–15: 1939–1946. – S. 88.

¹⁹ *Górski J.* Kultura trzciniecka i kultura łużycka. Problem zmiany kulturowej w zachodniej Małopolsce // “Trzciniec” – system kulturowy czy interkulturowy proces? / Red. A. Koško, J. Czebreszuk. – Poznań, 1998. – S. 361–378.

МАТЕРІАЛИ ДО ВИВЧЕННЯ ПОХОВАЛЬНОЇ ОБРЯДОВОСТІ...

головних сторін світу засвідчують, що в обрядах саме схід і захід сонця брали до уваги. У цьому випадку треба пам'ятати, що місце сходу і заходу сонця змінюється залежно від пори року, на відміну від постійного напрямку півдня – завжди сталої точки зеніту сонця.

Вивчення супровідного інвентарю переважно не дає змоги повною мірою з'ясувати, чи предмет, виявлений у похованні, був власністю померлого, даром, жертвою, елементом обряду чи символом²⁰. Керамічний посуд відіграв важливу роль у поховальній обрядовості населення тшинецької культури: наявність цілих посудин чи їхніх фрагментів зафіксовано аж у 77% аналізованих поховань. Лише в 23% поховань виявлено металеві речі. Необхідно враховувати, що частина речей, очевидно, під дією природних чинників, не збереглася, проте кількість таких пам'яток не мала б бути значною. Відомо також, що бронзова металургія не була дуже розвинутою у тшинецькій культурі і в цьому полягає причина невеликої кількості бронзових предметів у похованнях. Крем'яні вироби, хоча і є постійними знахідками на поселеннях, трапляються порівняно зрідка у похованнях населення тшинецької культури – зафіксовані вони лише у 15,5% поховань.

Досить значною на поховальних пам'ятках тшинецької культури (13% поховань) є кількість археозоологічних решток. В обрядовості цієї культури виділяють два типи цілеспрямованого розміщення тваринних кісток у похованнях. Перший – це повні або часткові захоронення тварин, відкриті в анатомічному порядку. Вони є або безпосередньо в окремих похованнях людей, або як відокремлені поховання тварин на могильниках. Другий тип становлять усі неанатомічно розміщені тваринні кістки, зафіксовані у заповненні поховальних ям. Інші знахідки – кам'яні зернотерки і свердлені сокири, ливарні форми, кам'яні диски, пряслиця, глиняні катушки, кістяні вироби, намистини, рослинні рештки – є досить рідкісними.

У різних класичних дослідженнях характеристика поховального обряду обмежена окресленням переважно зовнішніх рис: тип поховального обряду (інгумація чи кремація), спосіб покладення померлого в могилі, форма поховальної ями й елементи поховальної конструкції, а також супровідний інвентар. У такій формі поховальний ритуал в археології є однією з найважливіших складових, що характеризують археологічну культуру²¹. На жаль, часто поганий рівень публікації і слабкий ступінь опрацювання знахідок знаходить відображення на використанні цих джерел для різноманітних порівнянь і узагальнень. Без докладного знання про саму поховальну конструкцію, локалізацію людських решток, розташування

²⁰ Lewartowski K. Archeologia śmierci – stan i potencjał. – S. 140.

²¹ Kadrow S. Studia nad rytuałem w archeologii // Rytuał. Przeszłość i teraźniejszość / Red. M. Filipiak, M. Rajewski. – Lublin, 2006. – S. 138.

супровідного інвентаря (детальна локалізація в похованні і відносно тіла похованого), а також без антропологічного і палеозоологічного аналізу, інформації про хронологію і планування цілого могильника робити належні висновки важко²².

Каталог пам'яток*

Опис каталогу:

Місцевість, номер пам'ятки

A. Характер могильника.

B. Топографія могильника.

C. Морфологія, форма і конструкція поховань.

D. Супровідний інвентар.

E. Література.

(-) інформації нема

(?) важкі для визначення на підставі публікацій

1. Бейсце (Bejsce), Казімерський пов., Свентокшицьке в-во.

A. Курганний могильник. B. На краю лесової височини, над долиною Нідзіци, узгір'я "Могила". C. Два кургани, сильно знівельовані внаслідок оранки. Курган 1: поблизу центру знайдено порушені рештки померлого. Другий скелет лежав поблизу південно-східного краю насипу. Інший похований був у ямі, викопаний у материку. Курган 2: слідів людських кісток не виявлено. D. *Кераміка*: всередині насипу кургану 2 були дві посудини, третя лежала на рівні давньої денної поверхні в південній частині могили. E. T. Sulimirski 1938; S. Nosek 1948; E. Kłosińska 1997.

2. Блонс 1 (Blonie), Сандомирський пов., Свентокшицьке в-во.

A. Грунтове поховання. B. – C. Тілопальне поховання, очевидно, урнове, знищене пізнішим пізньолатенським могильником; D. *Кераміка*: з поховання збереглися дві посудини: одна сірого кольору, на п'яти ніжках, інша, дещо менша, теж сірого кольору, без ніжок. E. S. Nosek 1948.

3. Бохенець 2 (Bocheniec), Єнджейовський пов., Свентокшицьке в-во.

A. Грунтовий могильник. B. На невеликому підвищенні серед схилу, на правому березі р. Лосьної. C. Поховання мали коритоподібні в перерізі кам'яні (вапняк і пісковик) конструкції з розмірами в таких межах: довжина – 350–400 см, ширина – 150–160 см. Ці конструкції формувало покладене одне на одне вапнякове каміння (у похованні 114 використані також граніт і пісковик). Конструкція поховання 126 складалася з шести шарів каміння, а поховання 118 – з трьох. Висота крепід у похованнях 118 і 126 становила близько 65–80 см. Поховання орієнтовані по осі N-S і NE-SW. На дні кожної поховальної ями розташовані перегородки у вигляді поодинокі, покладеної горизонтально плити, що символічно розділяла поховання на південну і північну частини. У похованні 114 виділено рештки чотирьох померлих.

²² Lewartowski K. Archeologia śmierci – stan i potencjał. – S. 133.

* Номери пам'яток в каталозі відповідають номерам на карті.

Центральне місце серед них займав скелет молодої жінки, покладеної на лівому боці, у дещо скорченому положенні, звернений головою на північ. Її череп був на пласкому камені, зверху у вигляді навісу його прикривала кам'яна плита. Фрагменти скелетів решти похованих розкидані в центральній і південній частинах об'єкта. У похованні 118 на дні ями відкрито десять черепів, сім з яких творили напівкругле скупчення, розташоване в південній частині поховання, інші ж – у північній і центральній частинах. Кості посткраніальних скелетів лежали безсистемно. У похованні 126 знайдено рештки щонайменше 23 померлих. Черепи були згруповані при коротших кінцях об'єкта (антиподальний уклад). Лежали вони в різному положенні: поряд, один на одному, на боці, потиличною кісткою догори. Окремі черепи або їхні фрагменти були також у центральній частині об'єкта. **Д. Кераміка:** в об'єкті 126 посудини зафіксовані вже на рівні перших каменів. Біля південного і південно-східного краю конструкції розчищені два скупчення кераміки (у тім числі кубок і миска). На нижчому рівні, у північній частині поховання, відкрито інше скупчення кераміки – з миски і горщика. Далі на південь на боці лежав кубок. Над шаром кісток у південній частині ями виявлено великий фрагмент вазоподібної посудини, миски, а також розчавлений кубок. У північній частині кам'яної конструкції на боці, прилягаючи устям до одного з черепів, лежав великий кубок з есоподібним профілем. У південній частині об'єкта знайдено мініатюрну вазочку, яка прилягала до одного з черепів. Окрім того, в різних шарах об'єкта зафіксовано велику кількість кераміки у вигляді дрібних уламків, які поєднувалися у більші фрагменти. Подібно як і в попередньому похованні, перші посудини з поховання 118 зафіксовані на рівні верхніх каменів конструкції. У південній частині шару каміння виявлено скупчення кераміки, що складалося з п'яти кубків, миски, а також посудин з есоподібним профілем. Друге скупчення виявлене на тій самій глибині в північній частині об'єкта (горщик, невелика вазочка, а також келих на пустотілій ніжці). Біля західної стіни кріпиди лежав ще один кубок. На рівні кісток відкрито фрагменти великої вазоподібної посудини з двома вухами на опуклих плічках, а також невеликий горщик, що лежав біля черепів з південної частини ями. Найменша кількість кераміки виявлена в похованні 114, де, окрім поодиноких черепків, відкрито дві сильно пошкоджені посудини (есоподібний горщик, а також ваза з циліндричною шийкою і біконічним тулубом, на якому зсередини були витиснуті гудзи). Домішкою в глині найчастіше був подрібнений камінь середнього розміру. **Метал:** у похованні 114 виявлено бронзову шпильку з розклепаною і скрученою в трубочку голівкою (форма, поширена протягом тривалого часу), а також три кільця, виконані зі скрученого у кілька разів бронзового дроту або стрічки. Намистина, виконана зі звитого у трубочку бронзового дроту, належала до інвентаря поховання 118. У похованні 122 виявлено два неоздоблені браслети, зроблені з бронзового стрижня. Біля померлого з поховання 126 виявлено найбільший на могильнику набір металевих речей, що складався з бронзової шпильки з ледь розклепаною і скрученою у трубочку голівкою (форма, поширена протягом тривалого часу), ще однієї бронзової шпильки з кулястоподібною голівкою, кільця зі скрученого бронзового

дроту, а також бронзового гудзика. *Інше*: з поховання 26 походить скляна намистина. **Е. А. Matoga** 1985.

4. Богуціце 3 (Bogucice), Бохенський пов., Малопольське в-во.

А. Грунтове поховання. **В.** – **С.** Поховання, овальне в плані, з кам'яною обкладкою, розмірами 2,7×1,3 м. У ямі відкрито декомплектовані скелети двох осіб, покладені головами у протилежних напрямках. **Д.** Кераміка. **Е. Р. Makarowicz** 2010.

5. Божеєвіце 8 (Bożejewice), Могиленський пов., Куявсько-Поморське в-во.

А. Грунтове поховання. **В.** – **С.** – **Д.** – **Е. Р. Makarowicz** 1998.

6. Бродня 15 (Brodnia), Поддембіцький пов., Лодзьке в-во.

А. Грунтовий могильник. **В.** – **С.** Два тілопальні поховання (12 і 13), накриті кам'яним вистилом. Поховання 12 зорієнтоване по лінії NW-SE. **Д.** *Кераміка*: фрагменти посудин. **Е. Е. Kłosińska** 1997.

7. Бжець Куявський 13 (Brześć Kujawski), Влоцлавський пов., Куявсько-Поморське в-во.

А. Грунтовий могильник. **В.** – **С.** Два інгумаційні поховання (I і V), знищені пізнішим поселенням лужицької культури, можливо, це були поодинокі інгумаційні поховання на поселенні. **Д.** *Кераміка*: фрагменти посудин. **Е. А. Gardawski** 1959; **К. Jażdżewski** 1946.

8. Чижовіце (Czyżowice), Казімерський пов., Свентокшицьке в-во.

А. Грунтовий могильник. **В.** – **С.** З поховального комплексу збереглася лише одна посудина та кілька уламків людських кісток. **Д.** *Кераміка*: есоподібна посудина. **Е. R. Jamka** 1965.

9. Дахажув 1 (Dacharzów), Сандомирський пов., Свентокшицьке в-во.

А. Курган. **В.** На краю долини р. Опатувки. **С.** У центрі насипу відкрито велику кам'яну конструкцію, споруджену з плит і блоків ракушняку, що складалася з двох поховальних камер, які прилягали одна до одної довгими сторонами. Конструкція орієнтована довшою стороною по лінії N-S, з невеликим відхиленням на захід. Найбільша камера (об. 1a), розмірами 6,0×2,8–3,0 м, мала дно, вистелене плоскими правильної форми кам'яними плитами, на яких покладені дубові дошки, розташовані паралельно до коротших сторін камери. Стіни опиралися на вбиті навскіс стовпи, так що поховальна камера була перекрита чотирихилим дахом, висота якого могла сягати близько 2,0–2,5 м.

Друга, менша камера (об. 1b), що прилягала до попередньої зі східної сторони, мала зовнішні розміри близько 3,5×2,8 м. У цій конструкції також була дерев'яна долівка з дошками, укладеними перпендикулярно до коротших сторін. Конструкція стін ідентична до конструкції більшої камери. Висота цієї камери становила близько 1,5–1,8 м.

Усередині більшої камери знайдено рештки шести осіб: чотирьох жінок (30–40, 35–40 та двох у віці 20–30 років) і двох дітей (близько року та 6–7 років). Скелети мали порушений анатомічний порядок, а деякі кості в північній частині поховання були перепалені. Скелет з південно-східного кута мав найвиразніший уклад у похованні – рештки покладено у скорченому положенні на лівому боці головою на

МАТЕРІАЛИ ДО ВИВЧЕННЯ ПОХОВАЛЬНОЇ ОБРЯДОВОСТІ...

південний схід і піднесеними до обличчя руками. Можливо, кістки черепа мали контакт з вогнем. Натомість у меншій камері на дерев'яній підлозі вздовж поховальної ями були розсіпані спалені рештки, найімовірніше, чоловіка 50–60 років. **Д. Кераміка:** в північній частині центральної камери (об. 1а) виявлено перевернутий догори дном есоподібний горщик. Біля стіп померлої жінки з центральної частини камери лежала повторно роздавлена посудина. Під західною стіною конструкції, на рівні скелета померлої, була вкладена профільована миска. Розбиті посудини зафіксовані також у насипі кургану, на стародавній поверхні, а також за межами насипу на південний схід від нього. Як домішку до глини використано перебраний подрібнений граніт. Основні типи посуду: есоподібні горщики, миски профільовані і напівкруглої у профілі форми, вази, келихи на пустотілій ніжці. **Метал:** в об'єкті 1а виявлена шпилька з випуклою щитоподібною голівкою, датована першою половиною II ОЕВ, а також дві завушниця зі спіралеподібного щитка, третя завушниця того самого типу була в об'єкті 1б. **Кістки тварин:** в об'єктах виявлені кістки корови, вівці, коня, собаки, оленя/сарни, птахів, а також мушлі річкових двостулкових моллюсків. **Е. М. Florek 1998; М. Florek, Н. Taras 1996, 2003; W. Kozak-Zychman 2003.**

9а. Дахажув 1 (Dacharzów), Сандомирський пов., Свентокшицьке в-во.

А. Грунтовий могильник. **В.** На краю долини р. Опатувки. **С.** По краю первісного насипу кургану з південної і східної сторін були ґрунтові інгумаційні поховання (об'єкти 2, 5, 8–12, 14). Поховання 11 і 12 зроблені в місці, з якого вибрано землю для кургану. Поховання 2 і 5 виявлено в рові, який оточував насип з південного заходу. Всі поховання мали на поверхні позначення у вигляді кількох каменів або часткового вистилу з каменю-вапняку (об'єкти 8, 9, 12). У похованні 10 підтверджено наявність правильної у плані кам'яної скрині. Поховання 2 було в межах правильної форми півмісяцеподібного рову. На його поверхні лежали чотири великі камені. Скелет, що належав жінці віком понад 20 років, лежав на боці у скорченому положенні, із зігнутими в ліктях руками, головою на захід. Серед її кісток ідентифіковано скелет дитини, яка померла між першим і другим роком життя. Поховання 5 відшукано в центральній частині півмісяцеподібного рову. На поверхні було позначене чотирма каменями, нижче яких у прямокутній ямі лежали рештки скелета 20–25-річної жінки, покладеної на лівому боці з підігнутими ногами, зігнутими в ліктях руками і спрямованою на S-SE головою. Поховання 8 виявлено в південно-східному кінці рову. Зверху воно викладене вистилом неправильної форми з плаского каміння, витягнутого по лінії SW-NE. Під камінням виступали погано збережені кістки скелета чоловіка, який помер у віці 30–35 років. Померлий був напрямлений головою на південний захід. Об'єкт 9 знайдено на південний захід від поховання 8. На давній поверхні зафіксовано кільканадцять каменів, що tworили компактне скупчення – своєрідний кам'яний вистил. Під нею на пласкій кам'яній плиті лежав розчавлений череп кількарічної дитини. Об'єкт 10 був зі східної сторони насипу. На дні овальної ями виявлені рештки чотирьох осіб. Два скелети лежали на боці, з підігнутими ногами, звернені обличчями до себе, головами – на південний захід. Особу, яка

Патриція ПЛОТРОВСЬКА

лежала зі східної сторони (12–14-річна дитина), оточували з трьох боків поставлені вертикально пласкі камені, які tworили своєрідну неповну “скриню” (без однієї сторони і дна). Скриню накривав прямокутний вистил з пласких каменів. Похований, виявлений у західній частині ями (12–14-річна дитина), був за межами скрині і вистилу. Між кістками рук і ніг скелетів знайдено дрібні фрагменти кісток дитини, померлої на першому році життя. Окрім того, серед кісток “східного” скелета вирізняються кістки дво–чотири-річної дитини. Поховання 11 виявлене в південно-східному кінці заглиблення, що утворилося внаслідок вибирання землі для насипу кургану. У верхній частині заповнення лежав один великий камінь. На дні цього об’єкта виявлено скелет особи віком понад 20 років, можливо, чоловіка, покладеного на боці, з підігнутими ногами, одна рука зігнута в лікті, інша випростана, з долонею між стегновими кістками і спрямованою на південь головою. Поховання 12 розташоване на внутрішньому краю східного кінця заглиблення. На давній поверхні було скупчення каміння, що tworило вистил неправильної (наближеної до прямокутної) форми. Під каміннями лежали погано збережений череп і фрагменти скелета дитини, померлої на першому році життя. В об’єкті 14 під скупченням каміння віднайдено лише зуб дитини віком *Infans II. D. Кераміка*: поблизу голови, похованої в об’єкті 2, лежали на боці два горщики, в які вкрито по одній меншій посудині, мисочку, наповнену дьогтем, а також есоподібна посудина з двома гальками і невизначеними кістками тварин (імовірно, птахів), які мали ознаки дії вогню. Під ними, близько 20 см нижче, були інші дві посудини – горщик і профільована миска. Нижче, на дні рову, лежали на боці ще дві посудини. У похованні 5 біля ніг померлої лежали фрагменти великої тюльпаноподібної посудини. У верхній частині об’єкта, відразу під камінням, знайдено уламки кераміки. Біля ніг померлого з поховання 11 був фрагмент придонної частини посудини. *Кістки тварин*: кістки собаки (поховання 2), зуб оленя чи сарни (поховання 5). *Інше*: в об’єкті 2 біля голови померлої виявлена пласка намистина з темно-синьої скляної маси. **Е.** М. Florek 1998; М. Florek, Н. Taras 1996; 2003; W. Kozak-Zychman 2003.

10. Домініканівка 1 (Dominikanówka), Замойський пов., Люблінське в-во.

А. Курганний могильник. **В.** На краю низької тераси р. Вепр шість курганів утворювали дугоподібний ряд у напрямі SW-NE, решта три були насипані на значній відстані один від одного. **С.** Досліджено тільки курган 6: під насипом не зафіксовано слідів скелета і поховальної ями. Знайдено кілька округлих темних плям (сліди від стовпів або малих вогнищ), які tworили своєрідне коло радіусом 2 м. **Д. Кераміка**: у насипі кургану виявлені лише дрібні фрагменти посуду. Одна посудина реконструйована – горщик з есоподібним профілем. **Е.** J. Machnik 1960, Н. Taras 1995.

11. Дубечно 1 (Dubeczno), Влодавський пов., Люблінське в-во.

А. Курганний могильник. **В.** На піщаному місці в долині р. Кшемьанки. **С.** У центральній частині кургану на рівні давньої поверхні відкрито обпалені кістки щонайменше шести осіб у неанатомічному порядку, над якими насипано шар з

перепалених кісток тварин. **D. Кераміка:** виявлена в різних шарах насипу, переважно безсистемно. Окрім того, вісім скупчень кераміки відкрито в різних пунктах кургану (переважно по краях) і на різних глибинах. Склалися вони найчастіше з черепків однієї-трьох посудин, імовірно окремі посудини після розбиття були розкладені на кілька скупчень. *Кістки тварин:* без аналізу. **E.** Н. Wróbel 1986, 1987, Н. Wróbel-Taras 1994, Н. Taras 1995.

12. Двікози (Dwikozy), Сандомирський пов., Свентокшицьке в-во.

A. Грунтове поховання. **B.** На виразному підвищенні місцевості, що є складовою частиною краю лесової височини, яка виходить клиноподібним мисом у долину Вісли. **C.** На пам'ятці виявлено єдиний об'єкт розмірами близько 4,0×4,5 м, орієнтований довшою віссю по лінії NW-SE. Заповнення становила глина, випалена до оранжевого і сіро-оранжевого кольору, по краю – смуга спаленини. На глибині 0,85–0,95 м у центральній частині об'єкта відкрито перепалені рештки близько 20 людських скелетів (кремація тіл проведена на місці знаходження решток). Померлі були покладені хаотично, без виразного переважного положення (навзгак, випростані, на лівому або правому боці, із зігнутими чи безладно розкинутими кінцівками) та орієнтації, проте зі збереженням анатомічного порядку. Досліджений об'єкт нагадував житло, дном якого була “глиняна долівка” з сильно утрамбованого лесу, яку оточувала кам'яна конструкція висотою близько 0,20 м. Стіни були збудовані зі стовпів-жердин (поставлених вертикально назовні кам'яної конструкції), які підтримували плетену з рослинних матеріалів стіну, обмазану глиною. Рослинні матеріали також використані для покрівлі. На думку авторів досліджень, на пам'ятці відкрито колективне одночасове захоронення у “поховальній хаті”, спаленій у процесі поховальної церемонії. **D. Кераміка:** посуд виявлений у південній частині об'єкта: шість посудин і значна кількість фрагментів кераміки. Біля західного краю відкрито пошкоджену посудину, дещо далі на північ – велику тюльпаноподібну посудину, далі на схід виявлено стрункий кубок, укритий канелюрами. Інші посудини знайдені в ділянці південно-східного кута об'єкта – три посудини, що лежали поряд: тюльпаноподібна, горщик і малий келих. *Інші:* типологічно невизначений чотиригранний керамічний предмет із заокругленими краями, який, на думку дослідників, можливо, був моделлю знаряддя (мотики чи тесла) натурального розміру. **E.** J. M. Ścibior, J. Ścibior 1990a.

13. Габултув 1 (Gabultów), Казімерський пов., Свентокшицьке в-во.

A. Курган. **B.** У північній, нижчій частині височини, між долиною Нідзці в районі Якушовіц і низовиною в Габултові. **C.** Під насипом західної частини кургану виявлено поховання тшинецької культури. Прямокутна яма з заокругленими боками орієнтована по лінії N-S з незначним відхиленням на E. Єдиними рештками від скелета були фрагменти зубів у південній частині об'єкта. **D. Кераміка:** у північно-західній частині об'єкта виявлене скупчення чотирьох посудин і фрагменти кількох інших (два дзбани на низькій порожній ніжці, амфора, кубок). У південній частині виявлена чергова знахідка – багато декорований дзбан. *Метал:* дві бронзові прикраси, одна з яких була обручем зі склепаними, звуженими кінцями, які частко

накладалися один на одного; а інша – виконана з дроту, первинно могла мати форму розтягнутої спіралі. *Кістки тварин*: походили з одного поховання та п'яти скупчень. Вони представлені рештками не менше дев'яти коней. В об'єкті, інтерпретованому як центральне поховання (орієнтоване по лінії N-S), натраплено на рештки двох особин. Решта кісток, переважно роздроблених, були у п'яти скупченнях, розташованих під південною частиною насипу. Переважно це погано збережені кістки нижньої щелепи і зуби молодих особин. **Е. R. Abłamowicz, H. Kubiak 2006; J. Górski 2007; 2008a.**

14. Гледзянувек 3 (Gledzianówek), Ленчицький пов., Лодзьке в-во.

А. Грунтове поховання. **В.** На вершині підвищення місцевості. **С.** Знищене тілопальне поховання на межі пізньолатенського могильника. **Д.** *Кераміка*: фрагменти посуду. **Е.** A. Nadolski 1951/1952.

15. Гнешовіце 57 (Gnieszowice), Сandomirський пов., Свентокшицьке в-во.

А. Грунтовий могильник. **В.** На крутому лесовому схилі долини р. Копшивянки. **С.** Два окремі колективні поховання (об'єкти 1, 2) у спорудах (або нішах). Стіни конструкції були збудовані з колод, зміцнених пласкими каміннями, з'єднаними глиною. В обох похованнях скелети (у першому – близько 30 осіб, у другому – 3) були покладені антиподально (частина скелетів покладена у випростаному положенні, частина – у скорченому) і перебували на дерев'яній підлозі. Ця конструкція спалена разом з розміщеними всередині померлими. **Д.** *Кераміка*: у поховальній ямі об'єкта 1 було близько 30 посудин. **Е.** H. Taras 2009.

16. Годзше Малє 23 (Godziesze Male), Каліський пов., Великопольське в-во.

А. Грунтовий могильник. **В.** На краю долини. **С.** Відкрито шість ямних тілопальних поховань, розташованих на глибині 0,20–0,40 м від поверхні ґрунту. Поховальні ями овальні в плані, частково вкопані в материк (поховання 2 і 3). Об'єкти орієнтовані у напрямках W-E (поховання 1 і 3), N-S (поховання 4) та NE-SW (поховання 2, 5, 6). Досліджена територія правдоподібно була частиною більшого могильника тшинецької культури. **Д.** *Кераміка*: фрагменти посуду (поховання 1–6). *Метал*: бронзова спіралька (поховання 3). *Кремій*: наконечник серцеподібної форми (поховання 2). **Е.** L. Ziabka 1987a; E. Kłosińska 1997.

17. Гошице (Goszyce), Краківський пов., Малопольське в-во.

А. Курган. **В.** –. **С.** –. **Д.** –. **Е.** P. Makarowicz 2010.

18. Граб'є 1 (Grabie), Александровський пов., Куявсько-Поморське в-во.

А. Грунтове поховання. **В.** –. **С.** Колективне інгумаційне поховання у прямокутній ямі з орієнтацією NE-SW. Правдоподібно, що поховання було перекрите “навісом”, свідченням чого є сліди п'яти стовпів (три з південного боку і два з північного). **Д.** –. **Е.** P. Makarowicz 1998b; 2010.

19. Гродзіско Дольне 22 (Grodzisko Dolne), Лежайський пов., Підкарпатське в-во.

А. Грунтовий могильник або курган. **В.** На піщаному краю долини невеликого потоку, притоки Віслоку. **С.** З огляду на поганий стан збереження пам'ятки вдалося дослідити лише 12 інгумаційних поховань, частина з яких порушена пізнішою забудовою. Перше поховання – чотирикутна поховальна яма, вкопана в материковий пісок, орієнтована по лінії E-W. З кісток збереглися лише коронки зубів. Друге

МАТЕРІАЛИ ДО ВИВЧЕННЯ ПОХОВАЛЬНОЇ ОБРЯДОВОСТІ...

поховання – з рештками чоловіка (у віці *Adultus*), покладеного в скорченому положенні на боці, орієнтованого по лінії N-S, головою на S. Третє поховання знищене поселенням ранньозалізного віку і раннього середньовіччя. Локалізація поховань може свідчити, що вони були перекриті земляним насипом, який не зберігся. **D. Кераміка:** у похованні 1 виявлено мініатюрну посудину з прямими стінками, що лежала на боці, вазоподібну посудину, яка стояла “навскіс”, а також горщик, що лежав на боці. У заповненні ями поховання 2 був присадкуватий горщик з есоподібним профілем, що лежав на боці. У похованні 3 виявлено профільовану миску. **E.** S. Czopek 1998a; 1998b; 2007.

20. Грудек 1D (Gródek), Грубешівський пов., Люблінське в-во.

A. Грунтовий могильник. **B.** – **C.** Знищений. **D.** – **E.** J. Dąbrowski 1972; H. Taras 1995; P. Makarowicz 2010.

21. Гуцьов 6 (Guciów), Замойський пов., Люблінське в-во.

A. Курганний могильник. **B.** На правому березі Вепра, розташований на хребтах двох піщаних узгір'їв. **C.** У кургані I виявлені дерев'яні конструкції, можливо, рештки поховального вогнища, а також сліди від вогнищ. В центральній точці під насипом кургану II відкрито сліди обвуглених колод, імовірно, поховального вогнища, і рештки перепалених кісток. Зафіксовано два рівні спаленини. Курган III мав дерев'яну конструкцію, а також сліди від вогнищ. Кургани VI і VII мали дерев'яні конструкції. У курганах X–XII, XX–XXIII безпосередньо на материку були прошарки зі слідами горіння, в основі яких виявлені сліди обвуглених конструкцій. У найліпше збереженому кургані XIII в центральній частині знайдено поховальну яму, розмірами 160×120 см, навколо неї були помітні сліди обвуглених, вертикально вбитих паль і драниць, покладених горизонтально з північної сторони. Придонний шар складався з темно-рудой, сильно спресованої і жирної землі, змішаної з попелом і вугликами. На цьому рівні зафіксовано кісткові рештки кількох осіб. Три черепи були вкладені один в одний (у тім числі: череп з отвором у тім'яній кістці; у заповненні цього черепа стирчав крем'яний наконечник “рибоподібної” форми; інший череп мав овальний виріз у потиличній кістці, що свідчить про трепанацію), четвертий, деформований, череп лежав поряд з іншими. Під ними відкриті кістки верхніх і нижніх кінцівок, укладених навскіс або навхрест. На південь від них у вигляді стосу лежали ребра, хребці та інші кістки. Подібне скупчення з лопаток виявлене в північній частині поховальної ями. В кургані XXIV рештки поховального вогнища складені в центрі кургану, навколо нього палили вогнища. Кургани IV, V знищені. Припущення авторки досліджень про використання в гуцьовських курганах тілопального обряду²³ треба визнати помилковим. Матеріали з могильника в Гуцьові повторно проаналізував Я. Гурський. Він вважає, що не всі з 25 досліджених курганів

²³ *Miśkiewicz J.* Kultura trzciniecka // *Prahistoria ziem polskich.* T. 3: Wczesna epoka brązu / Red. A. Gardawski, J. Kowalczyk. – Wrocław; Gdańsk, 1978. – S. 173–196; *Kłosińska E.* Zagadnienie cmentarzysk kurhanowych kultury trzcinieckiej // *Kultura trzciniecka w Polsce (Materiały z Sympozjum, które odbyło się w dniach 15–16*

були насипані населенням тшинецької культури. Дослідник виокремив кілька насипів, у яких поховання цієї культури були впущені в давніші кургани. Найновіший аналіз також не підтвердив існування під гуцьовськими насипами прошарків з рештками кремації, за які, очевидно, сприйняли верстви похованого гумусу²⁴. **Д. Кераміка:** фрагменти посуду (кургани I–VII, X–XIII, XX–XXIV). **Кремій:** у кургані XIII у заповненні людського черепа (із отвором у тім'яній кістці) знайдено “рибоподібний”наконечник. Також у цьому похованні були двоплощинна сокира і нуклеус для пластин. Невизначений крем'яний матеріал виявлено також у заповненні бічних ям кургану XXII. **Е.** R. Rogozińska 1961; 1963; R. Rogozińska-Goszczyńska 1965; 1966.

22. Густожин 1 (Gustorzyn), Влоцлавський пов., Куявсько-Поморське в-во.

А. Ґрунтовий могильник. **В.** – **С.** Два інгумаційні колективні поховання в кам'яних конструкціях, з яких у похованні 1 знайдено рештки щонайменше 16 осіб, у похованні 6 – щонайменше 22 осіб. Конструкцію поховань творили кам'яні скрині (поховання 1 – 4×2 м; поховання 6 – 2,8×0,7–0,8 м), збудовані з валунів. Скелети у колективному похованні (1) складені антиподально по лінії N-S, головами на північ і південь. **Д. Кераміка:** фрагменти посуду (поховання 1). **Метал:** два браслети (поховання 1). **Е.** R. Grygiel 1982; 1987; A. Szczepanek 2001.

23. Галичани (Haliczany), Холмський пов., Люблінське в-во.

А. Курган. **В.** У межах Холмських пагорбів, на вершині підвищення між Кочовом і Галичанами. **С.** Під насипом кургану відкриті погано збережені два (або три) сліди тілопальних безурнових поховань. Відкриті також рештки вогнищ і сліди прадавньої оранки. **Д. Кераміка:** фрагменти посуду. **Е.** A. Bronicki 1997b.

24. Івановіце (урочище Бабина Гора) (**Iwanowice, stan. Babia Góra**), Краківський пов., Малопольське в-во.

А. Ґрунтовий могильник. **В.** На досить крутому схилі. **С.** На пам'ятці виявлені два інгумаційні поховання. Поховання СХХVIII було у верхній частині заповнення трапецієподібної ями, що належала до тшинецької культури. На глибині 25–40 см відкрито скелет дорослого чоловіка віком *Adultus/Maturus*, покладеного у напрямі E-W на правому боці у скорченому положенні, головою на схід, обличчям на північ. У наступній трапецієподібній ямі виявлено чергове поховання СХLVIII з безладно розкиданими кістками людей (колективне поховання) і тварин. **Д. Кераміка:** фрагменти посуду (поховання СХХVIII). **Метал:** шпильки з отвором у ніжці варіантів *Sudoměřice* і *Leobersdorf*, датованих BB1 (поховання СХХVIII); Кремій: (поховання СХХVIII). **Кістки тварин:** поряд із безладно розкиданими кістками

października 1984 r. w Krakowie). – Kraków, 1987. – S. 35–56; *Blajer W.* Problematyka zróżnicowania terytorialnego kultury trzcienieckiej // *Kultura trzcieniecka w Polsce*. – S. 19–31.

²⁴ *Górski J.* Uwarunkowania rozwoju kultury trzcienieckiej w Małopolsce (wybór zagadnień) // *Opera ex aere. Studia z epoki brązu i wczesnej epoki żelaza dedykowane profesorowi Janowi Dąbrowskiemu* / Red. M. Mogielnicka-Urban. – Warszawa, 2008. – S. 32.

людей був повний скелет собаки в анатомічному порядку та окремі кістки кози/вівці (поховання CXLVIII). **Е.** S. Kadrow, A., J. Machnikowie 1992.

25. Івановіце Влосцяньські 1 (урочище Гора Клин) (**Iwanowice Włościańskie**, stan. Góra Klin), Краківський пов., Малопольське в-во.

А. Грунтовий могильник. **В.** На правому березі р. Міножка (омиває від півдня і півночі), зі сходу обмежений долиною р. Длубні. **С.** На пам'ятці відкрито три інгумаційні поховання. Поховальна яма 11/64 мала форму неправильного прямокутника, орієнтована по лінії NW-SE. У невеликому заглибленні, розташованому в центральній частині об'єкта, натраплено на некомплектний скелет дорослої особи. У різних частинах ями виявлено розрізнені вапнякові камені. З огляду на досить правильне розташування цього каміння у південно-східній частині об'єкта первинно воно могло бути елементом чітко не з'ясованої, постійної конструкції, пов'язаної з похованням. Яма у похованні 26/64 мала вигляд неправильного чотирикутника (довжина – 260–320 см, ширина – 200–230 см), орієнтована приблизно по лінії E-W. В об'єкті відкрито поховання жінки (віком *Maturus*) і дитини. Більшість кісток без збереження анатомічного порядку була в північно-східній частині ями, однак локалізовані вони і в інших частинах поховальної ями. У згаданій ямі виявлено також кілька необроблених вапнякових каменів без якогось порядку. В останньому похованні (27/64) знайдено скелет чоловіка віком *Maturus*. Поховальна яма прямокутна, із заокругленими боками, розміром близько 200×80 см, орієнтована по лінії N-S. **Д. Кераміка:** в однорідному заповненні ями поховання 27/64 на рівні кісток за головою померлого виявлені два фрагменти посуду (бочкоподібного горщика і миски). В решті поховань знайдені аналогічні посудини (бочкоподібні горщики, миска, есоподібний горщик, ваза, дзбан). **Метал:** у похованні 11/64 був бронзовий кинджал з вузьким лезом (ромбоподібним у перерізі) і трьома нервюрами, а також дві бронзові шпильки з отворами у ніжках, прикрашені під голівкою поперечними насічками. Натомість у похованні 26/64 відкрито три фрагменти діадеми (?) з бронзової стрічки, оздобленої двома паралельними рядами точок. **Кремій:** у похованні 26/64 виявлені різець на пластині, фрагменти пластин і відщеп. У похованні 27/64 три крем'яні відщепи були в центральній частині поховальної ями, біля скелета. **Е.** L. Gajewski 1969; J. Górski 2007.

26. Янушовіце (Januszowice), Краківський пов., Малопольське в-во.

А. Два кургани; **В.** – **С.** – **Д.** – **Е.** P. Makarowicz 2010.

27. Ярослав (Jarosław), Підкарпатське в-во.

А. – **В.** – **С.** Поховання з дерев'яними конструкціями, скелет не зберігся. **Д. Кераміка:** фрагменти посуду. **Е.** J. Kosiuba 1998; S. Szopek 1998a.

28. Яздовічки 1 (Jazdowiczki), Прошовицький пов., Малопольське в-во.

А. Курган. **В.** На височині. **С.** – **Д.** – **Е.** P. Makarowicz 2010.

29. Казимєжув 3 (Kazimierzów), Опольський пов., Люблінське в-во.

А. Курган. **В.** – **С.** Під насипом збереглися фрагменти рову, який оточував курган. У поховальній ямі овальної форми (розмірами 2,2×1,1 м), розташованій у

центрі кургану, були скелети понад 20 осіб, кості яких частково розбиті й обпалені. На південь і захід від поховальної ями зафіксовано частково обгорілу дерев'яну конструкцію, складену з колод і драниць. На північ був об'єкт зі спаленими кістками, поряд із ним відкрите прямокутне скупчення обмазки, по боках якого зафіксовані сліди вертикальних стовпців, які, ймовірно, були опорою даху. Поза курганом виявлено вогнище. **Д. Кераміка:** виявлена в насипі кургану та у скупченнях, у тім числі на схід від центральної поховальної ями. **Метал:** ? **Е. Н. Taras 1995.**

30. Константинув 3 (Konstantynów), Пабіаницький пов., Лодзьке в-во.

А. Грунтове поховання. **В.** – **С.** Ямне поховання зі спаленими кістками щонайменше п'яти осіб. Поховальна яма у вигляді прямокутної в плані кам'яної скрині, спорудженої з великих валунів, з кам'яним вистилом на дні. **Д. Кераміка:** фрагменти посуду. **Е. К. Jażdżewski 1948; Е. Kłosińska 1997.**

31. Косин (Kosin), Красніцький пов., Люблінське в-во.

А. Грунтове поховання. **В.** На одному із узгір'їв, що простягаються на північний захід уздовж прадолини Вісли і р. Санни. **С.** У колективному похованні зафіксовані інгумаційні й обпалені захоронення. Поховання прямокутної форми, орієнтоване по лінії NW-SE, було частково перекрите вистилом з плоских вапнякових каменів. У похованні виділено три верстви кісткових решток (близько 28 осіб), що залягали одна на одній. Згідно зі спостереженнями під час розкопок поховання, до ями спочатку покладені рештки скелета дорослої жінки (лежала на боці з підігнутими ногами). На її кістках – сліди дії вогню. У південно-східній частині, у ногах центрального поховання, на дні поховальної ями, відкрито спалені і не спалені кістки десяти осіб (п'яти чоловіків і п'яти жінок) у неанатомічному положенні. Шість черепів, зі спрямованими до дна ями кістками обличчя, лежали поряд, решта кісток скелета була над ними. Далі складено рештки семи осіб, похованих у кремаційному та інгумаційному обрядах, кістки яких були перемішані між собою. Останніми покладено до поховання рештки десяти померлих, їхнє укладення, як і в попередніх випадках, важке для визначення. Лише два скелети (чоловіків у юнацькому і дорослому віці), один із них зі слідами дії вогню, були покладені в центральній частині поховальної ями і лежали вздовж осі поховання з головами, спрямованими на північний захід. Обидва скелети покладені в скорченому положенні із сильно підігнутими ногами (кістки стоп були під тазами), долоні розташовані на рівні обличчя. На південний схід від них лежав черговий скелет у скорченому положенні, зі схрещеними на грудях руками і підігнутими ногами, догори колінами. **Д. Кераміка:** між камінням вистилу, що був над похованням, виявлені три посудини: мала посудина грушоподібної (розширення у верхній частині) форми і дві бочкоподібні посудини з грубозернистою домішкою і заглаженою поверхнею. **Метал:** два браслети, один зроблений з бронзового стрижня з ромбоподібним перерізом, із закінченнями у вигляді двох спіральних щитків, з широким датуванням II ОЕВ, другий браслет виконаний з тонкого бронзового дроту із накладеними один на одного кінцями (форма поширена впродовж цілої епохи бронзи і початку

ранньозалізного віку). Крім того, у похованні виявлене мале кільце, скручене з тонкого дроту. **Е. В. Chomentowska** 1964.

32. Кошице 3 (Koszyce), Прошовицький пов., Малопольське в-во.

А. Грунтове поховання. **В.** – **С.** Колективне інгумаційне поховання (об'єкт 235) було пов'язане з могильником або похованням на поселенні. У похованні знайдено комплектні кістки чотирьох осіб (троє з них у центральній частині поховання покладені на боці головою на південь; четвертий сильно скорчений на боці, головою на схід, був у південній частині поховання), нижче яких виявлено окремих череп п'ятого похованого. **Д.** *Кераміка*: фрагменти посуду; *Кості тварин*: між людськими кістками виявлені великі фрагменти кісток молодих тварин – майже комплектний скелет кози/вівці і череп свині. **Е. J. Górski** 2008a.

33. Крайнка 2 (Krajanka), Верушовський пов., Лодзьке в-во.

А. Грунтовий могильник. **В.** – **С.** Тілопальні поховання. **Д.** – **Е. М. Piaszczykowa** 1956; **Е. Kłosińska** 1997.

34. Крокорчиці (Krokorczyce), Ленчицький пов., Лодзьке в-во.

А. Грунтове поховання. **В.** – **С.** Тілопальне поховання в ямі з прямокутною конструкцією із великих валунів, зі спаленими рештками щонайменше десяти осіб. **Д.** *Кераміка*: фрагменти посуду. *Метал*: ? **Е. К. Jażdżewski** 1948.

35. Круша Подльотова 8 (Krusza Podlotowa), Іновроцлавський пов., Куявсько-Поморське в-во.

А. Грунтове поховання. **В.** – **С.** Інгумаційне поховання (3) зі скелетами двох осіб, покладених у випростаному положенні, орієнтованих по лінії N-S, головами на S, обличчями на E. **Д.** *Метал*: ? **Е. J. Czebreszuk** 1996.

36. Ляски Старі 1 (Laski Stare), Венгровський пов., Мазовецьке в-во.

А. Грунтовий могильник. **В.** На дюні західного берега Лівца. **С.** На могильнику відкрито щонайменше шість тілопальних поховань, 42 не пов'язані з похованнями ями і скупчення кераміки та кісток, які, очевидно, були рештками знищених поховань. Поховальні ями сильно знищені, влаштовані на зразок ям з інгумаційними похованнями (прямокутні у похованнях 1–3), орієнтовані по осі NE–SW (поховання 1, 4), NW–SE (поховання 2, 3) і W–E (поховання 5). Людські кістки сильно перепалені, розсипані на дні поховальних ям. **Д.** *Кераміка*: у похованні 1, у південно-західному краю ями, було скупчення п'яти посудин; на північ від них, поза межами ями, у піску знайдено повністю збережену малу посудину – чарку, а також фрагменти інших посудин. У похованні 2, у північній частині ями, виявлено фрагменти однієї посудини. Кераміка (переважно дрібні, знищені фрагменти) знайдена також у решті поховань і на поверхні пам'ятки. Найбільшу групу форм серед матеріалу з могильника становили есоподібні посудини і келихи. *Кремій*: відщеп і крем'яна пластинка (поховання 4). **Е. Е. Kempisty** 1968.

37. Лонкі Радзимінські 7 (Łąki Radzymańskie) (район Радзіміна), Воломінський пов., Мазовецьке в-во.

А. Грунтовий могильник. **В.** На пологому довгому схилі тераси широкої дефляції, заповненої в давнину водою. **С.** Знищений тілопальний могильник. **Д.** *Кераміка*: фрагменти посуду. **Е.** А. Kempisty, К. Kuźma 1992.

38. Лубна Ярослав 1 (Lubna Jaroslaj), Серадзький пов., Лодзьке в-во.

А. Курганний могильник. **В.** Поблизу південного краю невисокого, плаского узвишся, на схід від потічка Цень. **С.** Кургани розташовані у двох групах: західній (15 курганів у лінійному порядку по осі NW–SE) і східній (12 курганів у концентричному порядку). Простежено два способи орієнтації поховань на могильнику. Перший відповідає осі NW–SE (кургани 1, 7, 20), другий – орієнтації по лінії NE–SW (кургани 2–4, 6, 22). В обох випадках трапляються як одиничні інгумаційні поховання, так і колективні. Померлі поховані безпосередньо на давній поверхні, поховання мали найчастіше нерегулярну кам'яну конструкцію з нечисленних великих або середніх каменів (кургани 3, 4, 6 – поховання 1, 9, 22). Крім того, виявлені поховальні ями глибиною 25–55 см. Стан збереження кісток скелета утруднив з'ясування положень, у яких покладено тіла померлих, у деяких випадках визначено лише напрям головою на північ з відхиленнями на схід і захід (відповідно до орієнтації поховання); у колективних похованнях тіла укладали у протилежних напрямках. У добре збереженому кургані 20 скелети були покладені на боці, голова одного похованого спочивала на колінах іншого, і навпаки. У похованні 1 з кургану 6 одна з кісток була перепалена. **Д.** *Кераміка*: репрезентує досить різнотипні форми, окрім бочкоподібних посудин, виявлені звичайні посудини з есоподібним профілем, миски, чарки, дзбанки, кубки, біконічні та мініатюрні (дві мисочки) посудини. *Метал*: у кургані 1 виявлено кинджал з трьома заклепками і ребром, датований періодом ВВ–ВС. Знайдені шпильки трьох видів: 1) з розклепаною і звитою у трубочку голівкою (форма, поширена протягом тривалого часу) (кургани 4, 9, 13, 20); 2) з голівкою у вигляді спірального щитка (датовано періодом ВВ–ВС) (кургани 20, 25); 3) з горизонтальним щитком і невеликою випуклістю (курган 13). Спіральний браслет виявлено в кургані 4, браслет зі стрічки з овальним перерізом, двома спіральними щитками – у кургані 9. У тому ж кургані знайдені три золоті персні в півтора оберту датовані періодом ВА2. Серед кілець були екземпляри зі спіральними щитками (кургани 6, 7), загалом датовані періодом II ОЕВ. Також знайдена підвіска з поздовжнім вушком і гудзом (курган 13) та уламок *salta leone* (курган 23). *Кремій*: у насипах курганів 3 і 4 виявлені відщепи. З насипу кургану 5 походила довга пластина, відщепи (у тім числі один надщерблений). Курган 6 у насипі мав крем'яний наконечник списа, відщепи. У цьому кургані крем'яний відщеп знайдено також у поховальній ямі. Крім того, відщепи знайдені у насипах курганів 14 і 18. *Кості тварин*: у кургані 18 відкрито десять окремих скупчень чорної землі, перемішаної з вугликами, іноді з вмістом спалених кісток тварин. **Е.** Z. Zakrzewski 1922–1924; A. Gardawski 1951.

39. Лукавіца 22, Любачівський пов., Підкарпатське в-во.

А. Курган. **В.** На мисі, з півночі і сходу оточеному водою, з півдня обмеженому болотами; біля північно-західної основи мису б'є джерело р. Лукавіци. **С.** Відкрито

об'єкт з темно-попелястим забарвленням і перевернутою догори дном вазою. Кістки у піщаному ґрунті не збереглися. **Д. Кераміка:** багато оздоблена миска значних розмірів (діаметр по вінцях від 41,3 до 39,4 см) з домішкою у вигляді товченого кременю. Перевернута догори дном, була під насипом знищеного кургану. **Е.** М. Piotrowski 2004; Р. Piotrowska (w druku).

40. Махув 17 (Machów) (р-н Тарнобжега), Тарнобжеський пов., Підкарпатське в-во.

А. Ґрунтове поховання. **В.** – **С.** Колективне інгумаційне поховання. **Д.** – **Е.** М. Florek 2009.

41. Марцинковіце (Marcinkowice), –

А. Ґрунтове поховання. **В.** – **С.** – **Д.** – **Е.** W. Blajer 1998.

42. Мехув (Miechów), Малопольське в-во.

А. Ґрунтове поховання. **В.** – **С.** Кості скелета лежали в ямі від житлової споруди, у неанатомічному порядку: череп, повернутий лицевим відділом до землі, був разом з кістками ніг. Під людським черепом виявлено череп великої рогатої худоби. Поблизу шийних хребців, там, де мала бути голова, знайдено великий плаский камінь. Скелет лежав на тонкому прошарку глини, під якою залягав шар насиченої чорної щільної землі з великою кількістю вугликів, уламків кісток тварин і кілька фрагментів кераміки. **Д. Кераміка:** фрагменти кераміки були на дні поховання у шарі насиченої чорної щільної землі. **Кістки тварин:** під людським черепом виявлено череп великої рогатої худоби. Поряд із померлим знайдено цілий скелет собаки, дрібні кістки цієї тварини виявлено також серед кісток рук і ніг померлого. **Е.** R. Mucińska, A. Wałowcy 1964.

43. Мєрнув (Miernów), Пінчовський пов., Свєнтокшицьке в-во.

А. Курганний могильник (два насипи). **В.** На мисоподібному виступі лесової височини. **С.** Під кураганом I було три поховання: центральне колективне тілопальне поховання однієї дорослої жінки і двох дітей (віком *Infans I* та *Infans II*), прикрите помостом з колод. На південний захід від нього знайдено друге поховання (інгумаційне) дорослого чоловіка. Третє поховання виявлене на схід від центрального, із сильно знищеними рештками дорослої жінки і двох (?) дорослих чоловіків. Усі три поховання тшинецької культури зроблені на рівні давньої поверхні ранішого насипу культури шнурової кераміки. Жодних слідів вкопу не зафіксовано. Подібну конструкцію, насипану над давнішим похованням, мав курган II, з тією різницею, що у цьому кургані була одна центральна яма (перекрита зітлілою деревиною), вкопана у лесовий материк. На дні ями знайдені тільки уламки з розбитої великої посудини тшинецької культури. Оскільки не зафіксовано жодних решток скелета, то автор досліджень припустив, що описаний курган був символічним похованням. **Д. Кераміка:** у кургані I на дерев'яному помості знайдено три посудини (дві легкопрофільовані вази і ваза з гостропрофільованими плічками). У кургані II на дні поховальної ями лежали лише уламки з розбитої великої посудини – горщика з есоподібним профілем. У насипі кургану, у східній частині, відкриті три повністю збережені посудини (два кубки і келих), перевернуті догори дном. У середині посудини, відкритої під дерев'яним помостом, був фрагмент

невизначеної кістки тварини. *Метал*: два щитки зі спіралью звитого бронзового дроту з круглим перерізом (курган I), фрагмент бронзового дроту (можливо, частина шпильки?) і бронзове кільце (кураган II). *Кістки тварин*: невизначені (курган II). *Інші*: два кістяні різці (долота) (курган II). Е. А. Kempisty 1965a; 1965b; 1968; 1970a.

44. Мислібож 1 (Myśluborz), Опочинський пов., Лодзьке в-во.

А. Грунтовий могильник. **В.** На невисокому піщаному узвишші. **С.** Три тілопальні поховання в урнах (72, 80) та інгумаційне (79). У похованні 72 рештки були в посудині з есоподібним профілем, прикритій подібною посудиною, яка збереглася фрагментарно. Окрім урнових поховань тшинецької культури, знайдено скупчення фрагментів посуду, які інтерпретовані як сліди інгумаційних поховань цієї культури, що не збереглися. Тільки в похованні 79, крім уламків посуду, відкриті фрагментарно збережені кістки скелета. **Д.** У похованні 72 як урни використано посудини з есоподібним профілем, які були накриті подібними посудинами. Зафіксовано також п'ять скупчень кераміки (есоподібні горщики, біконічні і банкородобні посудини, келихи, кубки). Вони мають рівномірне бронзове забарвлення, старанно вигладжену поверхню, внутрішня поверхня була неодноразово характеристично потріскана. Домішка складалася з досить значної кількості дрібного каміння, яке надавало зламам посудин характерного вигляду. Е. В. Balcer 1964; К. Jażdżewski 1948.

45. Нагнаюв 1 (Nagnajów), Тарнобжеський пов., Підкарпатське в-во.

А. Грунтове поховання; **В.** –. **С.** Тілопальне поховання. **Д.** *Кераміка*: фрагменти. Е. К. Moskwa 1976.

46. Нова Гута–Цло 65 (Nowa Huta–Cio), Краківський пов., Малопольське в-во.

А. Грунтове поховання; **В.** На місі надзапальної тераси, оточеному із заходу і півдня заплавою Вісли, а зі сходу – долиною Потоку Косцельницького. **С.** Колективне поховання з овальною поховальною ямою, орієнтованою по лінії S-E (з легким відхиленням на N). У похованні були три скелети: 1) некомплектний, зі зміщенням на NE від решти скелета черепом, ноги зігнуті в колінах, покладені на лівому боці, тіло померлого було сильно викручене і покладене на правому боці; 2) орієнтований по лінії SW-NE, головою на SW, покладений на правому боці, ноги максимально зігнуті в колінах і підтягнуті до тулуба, руки зігнуті в ліктях з долонями, складеними під правою скроневою кісткою. Таке положення дає змогу припустити, що померлий міг бути зв'язаний; 3) у скорченому положенні на лівому боці, покладений по лінії N-S, головою на N. Перший скелет лежав безпосередньо над двома наступними і перпендикулярно до осі третього скелета. Поховання розділені кількесантиметровим прошарком землі. До покладення останнього померлого (1) поховання, можливо, певний час не було засипаним. Однак можливо, що, ховаючи чергового померлого, викопували тільки дещо плиткішу яму або присипали нижні поховання тонким шаром землі під час одночасного поховання. **Д.** *Кераміка*: чотири цілі або частково збережені посудини знайдені у придонній частині об'єкта. Це були бузвуха амфора, дзбан (лежав на боці), келих (лежав на боці) і ваза. *Кремінь*: ? Е. J. Górski, J. Wróbel 2000; J. Górski 2007.

47. Нова Гута–Могила 55 (Копец Ванди) (Nowa Huta–Mogila, Kopiec Wandy), Краківський пов., Малопольське в-во.

А. Поховання на поселенні. **В.** Пам'ятка розміщена навколо Копця Ванди. **С.** Поховання людських решток на території поселення (об'єкт 149): скелет дуже розрізнений (череп без щелепи лежав на правому боці, крім того, зі скелета збереглися тільки фрагменти хребта). Кісток нижніх кінцівок не було. Померлий у похованні 228 лежав навзніч з підігнутими в колінах ногами. **Д.** *Кераміка*: фрагменти. *Кістки тварин*: поряд зі скелетом з поховання 149 знайдені два скелети вівці або кози. З верхньої частини ями походять також два черепи тварин – вівці/кози і собаки. **Е.** J. Górski 2008a.

48. Нова Гута–Могила 55А (Копец Ванди) (Nowa Huta–Mogila, Kopiec Wandy), Краківський пов., Малопольське в-во.

А. Поховання на поселенні. **В.** Пам'ятка розміщена навколо Копця Ванди. **С.** У південно-західній частині ями, що належить до поселення (об'єкт А21), був скелет, покладений у скорченому положенні на правому боці головою на схід, обличчям на північ. **Д.** *Кераміка*: дві миски, горщик і ситувата посудина. **Е.** J. Górski 2007.

49. Нова Гута–Могила 55С (Копец Ванди) (Nowa Huta–Mogila, Kopiec Wandy), Краківський пов., Малопольське в-во.

А. Поховання на поселенні. **В.** Пам'ятка розміщена навколо Копця Ванди; **С.** Тілопальне поховання (об'єкт С2), вкопане у два раніші неолітичні об'єкти. В межах усього заповнення поховальної ями зібрано багато перепалених людських кісток. **Д.** *Кераміка*: дві вази, гощик. *Кремій*: вісім відщепів, три малі пластинки й одна більша пластина. **Е.** J. Górski 2007.

50. Нова Гута–Плешов'є 17 (Nowa Huta–Pleszowie), Краківський пов., Малопольське в-во.

А. Поховання на поселенні. **В.** Біля вигину лівобережної тераси Вісли. **С.** Овальна яма з однотипним чорно-коричневим заповненням; довша вісь розташована по лінії Е-В (190–200×140 см). Скелет лежав на лівому боці, права рука сильно, а ліва злегка зігнута в ліктях, ліва нога сильно підігнута, а права – витягнута. Голова померлого – у східній частині ями обличчям на південь. Відкрите поховання не було частиною могильника і становило поодинокий об'єкт. **Д.** *Кераміка*: за головою померлого був келих на ніжці, окрім того, у супровідному інвентарі знайдені ваза й численні дрібні фрагменти кераміки. *Кремій*: три пластини, один відщеп. **Е.** J. Górski 1995.

51. Окалев 3 (Okalew), Велюньський пов., Лодзьке в-во.

А. Курганний могильник. **В.** –. **С.** Некрополь складався щонайменше з 18 курганів (досліджено 12), розташованих у лінійному порядку по лінії SW–NE. На могильнику характерна однотипна форма поховань. Прямокутна поховальна яма найчастіше є в центральній частині кургану й орієнтована по осі SW–NE (кургани 1–3, 6–8, 10). Ями були викопані у похованому гумусі (кургани 4–6) або в материкову (кургани 1–3, 8). Похований з першого кургану, ймовірно, обгорнутий у якусь тканину, лежав на спині, головою на SW, обличчям на N. У курганах 4 і 5 скелети

лежали на рівні давньої поверхні. Дещо відмінну форму мав курган 6, у якому рештки померлого оточувала кам'яна конструкція поблизу центру, що мала вигляд прямокутної обкладки з великих каменів, і кам'яного круга (діаметром близько 2,15 м). Дві окремі поховальні ями, розташовані поряд, були у курганах 8 і 10. В одному з них (курган 8, поховання 2) людський скелет лежав на лівому боці з підігнутими ногами, головою на SW. Померлий із першого поховання (курган 10) лежав на правому боці, головою також на південний захід, з сильно відхиленими назад ногами. На кістках передпліччя скелета з поховання 2 (курган 8) і поховання 1 (курган 10), а також у ділянці колін скелета з поховання 2 (курган 10) лежали шпильки, які використали для скріплення тканини, що обгортала тіло. Кургани мали кам'яні круги (кургани 1, 6, 11, 12) діаметром 2,15 (курган 1) і 8,0 м (курган 6). **Д. Кераміка:** при стопах померлого з кургану 8 стояла мініатюрна миска. В решті курганів (кургани 1–16) фрагменти розбитого посуду (у тім числі вазоподібного) знайдено в насипах і під ними. **Метал:** шпилька з проколотою конічною голівкою, яка відповідає фазі ВА2/В1 (курган 10, поховання 2). З цієї ж пам'ятки походять шпильки з розклепаною і звитою у трубочку голівкою (кургани 6, 8, 10). **Кремій:** відщепи і заготовки у насипі (кургани 4–6) і гумусному шарі (курган 6). На пам'ятці виявлено 108 крем'яних відщепів. **Інші:** плоскі й увігнуті кам'яні зернотерки були в гумусному шарі кургану 6 поряд з великою кількістю кераміки і крем'яних відщепів, локалізованих у центрі могили. Ще три зернотерки з цієї пам'ятки входили до складу кам'яного кола кургану 12. В північно-західній частині кургану 6, у підосві насипу, знайдено фрагменти двох шліфованих кам'яних сокирок. **Е. В. Abramek 1971; 1986; Е. Kłosińska 1983; 1987.**

52. Окалев За (Okalew), Велюнський пов., Лодзьке в-во.

А. Курганний могильник. **В. – С.** Кам'яний круг по краю кургану 1. Поховальна яма з інгумаційним похованням орієнтована по лінії NW-SE. **Д. Кераміка:** фрагменти. **Е. Е. Kłosińska 1983.**

53. Пелчиська (Pelczyska), Піньчовський пов., Свентокшицьке в-во.

А. Ґрунтове поховання; **В. – С.** Поряд з колективним інгумаційним похованням виявлене масове поховання кільканадцяти коней. **Д. ? Е. J. Górski 2008a.**

54. Пясечно (Piaseczno), Сандомирський пов., Свентокшицьке в-во.

А. Ґрунтовий могильник. **В. – С.** Під час земляних робіт відкрито поховання, з яких збереглися лише кілька посудин. **Д. Кераміка: ? Е. А. Krauss 1963.**

55. Полесе 1 (Polesie), Новодворський пов., Мазовецьке в-во.

А. Курган. **В.** На Ловицько-Блонській рівнині, у басейні р. Бзури. **С.** Інгумаційне поховання з рештками кільканадцяти осіб. **Д. Кераміка. Е. Р. Makarowicz 2010.**

56. Прошовіце 2 (Proszowice), Малопольське в-во.

А. Ґрунтове поховання. **В. – С.** Поховання на поселенні. У господарській ямі виявлено череп. **Д. – Е. Р. Makarowicz 2010.**

57. Прошовіце 3, 4 (Proszowice), Малопольське в-во.

А. Два кургани. **В.** У глибині височини. **С. – Д. – Е. Р. Makarowicz 2010.**

58. Прущ Гданський 10 (Pruszcz Gdański), Гданський пов., Поморське в-во.

A. Грунтове поховання; **B.** – **C.** – **D.** ? **E.** P. Makarowicz 1998b.

59. Пучице (Puczyce), Лосицький пов., Мазовецьке в-во.

A. Грунтове поховання (або могильник). **B.** – **C.** Випадкова знахідка. Три урнові поховання або ж один поховальний комплекс. **D.** *Кераміка*: три посудини (малий конічний келих, келих і дзбанок); **E.** A. Kempisty 1970b.

60. Радосєвичі 29 (Radojewice), Іновроцлавський пов., Куявсько-Поморське в-во.

A. Грунтове поховання (?). **B.** На невеликому узвишші, безпосередньо біля долини безіменного потоку (притоку Бахужи), на північ від його русла. **C.** У колективному похованні були декомплектовані рештки семи осіб. Поховальна яма у формі неправильного прямокутника, орієнтована довгими боками по осі південь - північ. Два черепи були у південній частині поховання, по одному – у північній і західній, три інші, розтросені, лежали в північній частині поховання. Інші частини скелетів перемішані, що унеможливує з'ясування взаємного розташування померлих. Укладення кісток похованих дає змогу припустити поступове докладання померлих до поховання, просування для поховання чергового померлого відбувалося у західному напрямі. **D.** *Кераміка*: посуд був складений у південній частині поховання, однак під час розчищення був повністю знищений, що може свідчити про його слабкий випал. *Метал*: у південній частині поховання покладені бронзові прикраси: два спіральні браслети з трапецієподібної у перерізі смужки (період ВВ-ВD), верхня частина шпильки з голівкою у вигляді спірального щитка (період ВВ-ВC), шпилька з розклепаюю і звитою у трубочку голівкою (форма, яка побутувала тривалий час), фрагмент спіралеподібної підвіски з бронзового дроту, а також фрагменти бронзового дроту. **E.** P. Makarowicz, M. Ignaszak 2008.

61. Рава (Rawa), Любартовський пов., Люблінське в-во.

A. Грунтовий могильник. **B.** На дюні лівого берега р. Мініни. **C.** Не досліджуваний тілопальний могильник, поховання під кам'яними вистилами. **D.** ? **E.** J. Gurba 1952.

62. Росєюв (Rosiejów), Казимерський пов., Свентокшицьке в-во.

A. Два кургани. **B.** На лесовій височині; кургани розташовані по лінії схід - захід. **C.** Під першим з них (курган А "східний") виявлені два інгумаційні поховання. На дні округлої поховальної ями 19 лежав скелет у скорченому положенні, головою на південний схід, обличчям на північ (голова лежала на правій щоці). Друге поховання було в ямі 12 (також округлої форми), укладення кісток хаотичне і часткове. На дні поховальної ями стверджено сліди вогню у вигляді деревного вугілля, попелу і перепаленої глини. Оскільки людські кістки не були перепалені, то можна припустити, що померлого поховано вже після згасання вогню. **D.** *Кераміка*: у "східному" кургані поблизу ніг померлого з поховання 19 знайдені дві посудини (есоподібний горщик і дзбан). Численні фрагменти кераміки зафіксовані також у різних шарах кургану, а також у ямах під насипом. *Кістки тварин*: з кургану А походить численний археозоологічний матеріал, який був у різних об'єктах (у тім числі вогнищах). Окрім черепа собаки, виділено велику кількість розтросених кісток

(частина була перепалена і мала сліди відсікання при основі) великої рогатої худоби, кіз/овець, свині, собаки, оленя/сарни, коня, кабана, вовка. Виявлені також мушлі двостулкових моллюсків (*Lamellibranchiata*) і кілька мушель беззубки (*Anodonta L.*). *Інші*: два кам'яні кружки з виразно шліфованою поверхнею; дві глиняні катушки – одна з поховання 19; кістяні шила (9) і їхні фрагменти, кістяні проколки (3) та зубчасті кістяні пластини. Інші знахідки виявлені безпосередньо у похованні 19 (кістяний різець, рогове знаряддя, кістяна шпилька); плоди горобейника лікарського (*Lithospermum*). Е. Т. Reyman 1948; О. Seild 1936; J. Górski 1994a.

63. Рушеніце 1 (Ruszenice), Опочинський пов., Лодзьке в-во.

А. Поховання. **В.** На піщаному узгір'ї Відух. **С.** Поховання накрите кам'яним вистилом. У похованні була урна з рештками дитини, накрита дном іншої посудини. Поряд з урною знайдено розкидані рештки дорослої особи. Поховання належить до перехідної тшинецько-лужицької фази. **Д.** – **Е.** К. Salewicz 1939; K. Jażdżewski 1948.

64. Рибіни 16 (Rybiny), Радзейовський пов., Куявсько-Поморське в-во.

А. Курганний могильник; **В.** У долині р. Згловьончки. **С.** Знищений. **Д.** – **Е.** P. Makagowicz 2010.

65. Самбожец 1 (Samborzec), Сандомирський пов., Свентокшицьке в-во.

А. Поховання. **В.** – **С.** Інгумаційне поховання. **Д.** *Кераміка*: фрагменти. *Метал*: зігнутий бронзовий дріт біля черепа. *Кості тварин*: у ногах померлого – скелет черепахи. **Е.** М. Florek 2009.

66. Сандомир 78, Свентокшицьке в-во.

А. Курган. **В.** На лесовій вершині неподалік Вісли. **С.** Знищене колективне поховання тшинецької культури з прямокутною поховальною ямою, орієнтованою довшою віссю по лінії NW-SE. У похованні були сильно пошкоджені рештки двох скелетів. Один дуже декомплектований скелет покладений у центрі північно-західної частини поховання, інший – у центральній і східній частинах поховання, покладений на спині, у випростаному положенні, головою на схід, зі схрещеними на рівні грудної клітки руками. Знищеними були кістки нижніх кінцівок, перерізані посередині стегнових кісток, а також череп (результат робіт екскаватора на пам'ятці). **Д.** *Кераміка*: біля решток першого скелета відкрито сильно пошкоджений, розчавлений кубок зі стрічкоподібним вухом. У північно-східному куті знайдена повністю збережена глибока миска. *Кістки тварин*: ? **Е.** J. Ścibor, J. M. Ścibor 1990b.

67. Слоновіце G (Slonowice), Казимерський пов., Свентокшицьке в-во.

А. Поховання на поселенні. **В.** Надзаплавна тераса лівого берега Малолушви, займає мис, що входить у її заплаву. **С.** Скелет лежав на спині з підігнутими ногами, у ногах був череп іншої особи. **Д.** *Інше*: кістяні шпильки. **Е.** К. Tunia 1983; J. Górski 2007.

68. Струги 1 (Strugi), Велюньський пов., Лодзьке в-во.

А. Курганний могильник (три кургани). **В.** На височині, на краю досить глибокої долини потоку Струги. **С.** У кургані 1 не знайдено жодних кісток скелета, ані слідів поховання. В нижній, центральній частині кургану, зафіксовано лише велику кількість каменів – можливо, рештки якоїсь конструкції або придонного вистилу. **В**

кургані 2 людські кістки зафіксовані вже в орному шарі насипу, решта згрупована під шаром сучасного гумусу в центральній частині кургану. Людські рештки, щонайменше п'яти осіб, були сильно розчленовані й декомплектовані, розкидані на великій відстані одні від одних. Череп одного з померлих мав сліди сильного удару або трепанації. **Д. Кераміка:** не творила жодних скупчень, була рівномірно розкидана по всьому насипу курганів. Тільки в кургані 2, поряд зі скелетами, лежали розбиті посудини (два дзбанки, миска, горщик). **Метал:** у кургані 1, у північно-західному секторі знайдено бронзову шпильку довжиною 9,6 см з розклепанним і звитим у трубочку кінцем. **Е. Е. Wójcikowa, T. Makiewicz 1969; E. Kłosińska 1997.**

69. Стжижув 1А (Strzyżów), Грубешівський пов., Люблінське в-во.

А. Ґрунтове поховання. **В.** Надзаплавна тераса Бугу. **С.** Ямне тілопальне поховання. **Д. Кераміка:** фрагменти. **Е. J. Głosik, J. Gurba 1963.**

70. Студзянки (Studzianki), Пьотрковський пов., Лодзьке в-во.

А. Ґрунтовий могильник; **В. – С.** Досліджений розвідково інгумаційний могильник; **Д. – Е. М. Gąsior 1975.**

71. Свиняри Косцельні (Świniary Kościelne), Буський пов., Свентокшицьке в-во.

А. Поховання. **В. – С.** Випадкова знахідка. **Д. – Е. S. Nosek 1948.**

72. Свиняри Старі 1 (Świniary Stare), Сандомирський пов., Свентокшицьке в-во.

А. Ґрунтовий могильник; **В. – С.** Інгумаційний могильник. **Д. Кераміка:** фрагменти. **Е. А. Krauss 1963.**

73. Свиняри Старі 3 (Świniary Stare), Сандомирський пов., Свентокшицьке в-во.

А. Ґрунтовий могильник; **В. – С.** Під час земляних робіт відкриті поховання, з яких збереглося кілька посудин. **Д. Кераміка:** ? **Е. А. Krauss 1963.**

74. Свольшевціє Малі – Борки (Swolszewice Male – Borki), Томашівський пов., Лодзьке в-во.

А. Ґрунтовий могильник; **В. – С.** Два інгумаційні колективні поховання. **Д. Кераміка:** фрагменти. **Метал:** нашійна прикраса, складена з кількох бронзових спіралей і двох бурштинових намистин (поховання 2). **Інші:** бурштинові намистини (поховання 2). **Е. М. Gąsior 1975.**

75. Свенціца 1 (Swięcica), Сандомирський пов., Свентокшицьке в-во.

А. Курган. **В.** На вершині пагорба, з півночі обмеженого долиною Опатувки, з півдня – Зданувки, становить найвищу точку місцевості в цій частині Сандомирської височини. **С.** Розвідкові дослідження. Насипаний на місці давнішого мегалітичного могильника культури лійчастого посуду. **Д. Кераміка:** фрагменти. **Е. М. Szeliga, M. Florek 2007.**

76. Тарногура 3 (Tarnogóra), Лежайський пов., Підкарпатське в-во.

А. Курганний могильник (три насипи). **В.** На хребті великої видовженої дюни, на краю тераси Сяну. **С.** У трьох курганах знайдено тільки фрагменти кераміки, а також рештки вогнищ. Слідів поховань не зафіксовано. **Д. Кераміка:** фрагменти. **Е. М. Florek 1990.**

77. Тшинець 1 (Trzciniec), Пулавський пов., Люблінське в-во.

А. Ґрунтовий могильник. **В.** На піщаному узгір'ї, у прадолині Вісли. **С.** Знищений тілопальний могильник. **Д.** *Кераміка*: фрагменти. **Е.** А. Chotyński 1911; А. Gardawski 1954.

78. Тишовці 1 (Tyszowce), Томашівський пов., Люблінське в-во.

А. Курганний могильник (кургани 3–6); **В.** На правому березі долини Липовця, на двох невеликих підвищеннях, причому курган 3 був на окремому підвищенні на південний схід від інших. **С.** Не зафіксовано жодних кісткових решток. **Д.** *Кераміка*: фрагменти. *Кремій*: з насипу кургану 3 зібрано: один аморфний нуклеус, один фрагмент нуклеуса, одна скребачка на пластині, два фрагменти пластин, 25 відщепів. У кургані 4 знайдено два аморфні нуклеуси, чотири відщепи. З насипу кургану 5 походило: два фрагменти ретушованих знарядь, два фрагменти ретушованих пластин, один фрагмент двоплщинної шліфованої сокири, один фрагмент аморфного нуклеуса, один фрагмент пластини і вісім відщепів. У кургані 6 знайдено найчисленніший крем'яний інвентар: перепалений серп з рівним лезом (його частини були розкидані в різних місцях насипу), дві ретушовані пластини, нуклеус для пластин та відщепів і 26 відщепів. **Е.** Н. Wróbel 1988.

79. Тишовці 3 (Tyszowce), Томашівський пов., Люблінське в-во.

А. Курганний могильник (досліджений курган 28). **В.** На правому березі долини Гучви, на піщаному підвищенні. **С.** У насипі кургану 28 виявлені дрібні спалені кістки, у поховальній ямі, розташованій у центрі (N-S), слідів поховання не зафіксовано. **Д.** *Кераміка*: фрагменти. **Е.** Н. Taras 1999.

80. Тишовці 25А (Tyszowce), Томашівський пов., Люблінське в-во.

А. Курганний могильник (кургани 10, 15–17, 24, 27). **В.** На правому березі р. Гучви, на великій піщаній дюні, де також було поселення тшинецької культури; кургани розташовані в ряд по лінії SW-NE. **С.** Щодо цих курганів неможливе однозначне визначення типу поховань. Наявність у кургані 15 поховальної ями біля центру, орієнтованої по лінії E-W, свідчить про застосування інгумаційного обряду поховання. Однак на могильнику не зафіксовано жодних слідів людських кісток, хоча вони могли не зберегтися. **Є.** Кусьнеж не виключає існування на цій пам'ятці символічних поховань. Сліди великого, можливо, поховального вогнища, відкриті на краю кургану 17, можуть водночас свідчити про застосування тілопального обряду на пам'ятці. **Д.** *Кераміка*: у центральній частині кургану 16, на рівні давньої поверхні відкрито горщик, який лежав на боці, а також миску з розміщеною всередині мисочкою. В кургані 17 тільки одна посудина – есоподібний горщик, – був поставлений звично, інші чотири (глибока миска, ступоподібна та есоподібні посудини) розташовані парами в центрі кургану догори дном. Фрагменти посуду виявлені в усіх курганах. *Метал*: бронзовий черешковий наконечник (курган 16). *Кремій*: на рівні спаленини і давньої поверхні кургану 15 відкрито крем'яну сокирку і серпоподібний ніж, крім того, у заповненні поховальної ями виявлені крем'яні відщепи. *Кістки тварин*: ? *Інші*: кам'яна сокира з отвором, виготовлена з

пошкодженого більшого екземпляра (походить з центральної частини кургану 16), дископодібне пряслице (курган 15). **Е.** J. Kuśnierz 1987; 1988; 1989.

81. Воля Лобудзька 2 (Wola Łobudzka), Здуньсковольський пов., Лодзьке в-во.

А. Грунтовий могильник. **В.** – **С.** Тілопальний могильник. **Д.** ? **Е.** E. Kłosińska 1997.

82. Волиця Нова 11 (Wolica Nowa), Влоцлавський пов., Куявсько-Поморське в-во.

А. Грунтовий могильник. **В.** На невеликому гравійно-піщаному узгір'ї. **С.** Зі знищеного могильника збереглося сім поховань. Усі поховальні ями прямокутні, орієнтовані по осі N-S. У похованні 1 скелет лежав у скорченому на правому боці положенні, головою на південь. Під грудною кліткою померлого був камінь. У скорченому положенні на лівому боці знайдено скелет у похованні 2. Голова лежала в південній частині поховання. Біля скелета дорослої особи знайдено скелет дитини (віком не більше десяти років). Над південною частиною поховальної ями зафіксовано вистил з великих каменів. Поховання 3 відкрите під похованням 1. Колективне поховання 5 – з рештками щонайменше 23 осіб, укладених у вигляді стосу. Більшість скелетів покладені в антиподальний спосіб, з головами при вужчих боках об'єкта. Кілька черепів знайдено також у центральній частині поховальної ями. Скупчення кісток з чотирьох боків оточували вогнища (можливо, це сліди стовпів). У похованні 7 виявлено прямокутну кам'яну конструкцію, збудовану з великих округлих валунів, без людських решток. **Д.** *Кераміка*: у похованнях 1 і 3 уламки посуду знайдені в ногах похованих там осіб. У похованні 2 миска на чотирьох ніжках також знайдена в ногах дорослої особи. У похованні 4, на лінії N-S, на відстані 1 м стояли дві посудини (чарка, келих на ніжках). У колективному похованні 5 біля купи людських кісток стояла мисочка, перевернута догори дном. У північній частині цього скупчення на кістах стояв перехилений на бік дзбанок. У південній частині стояли чергові посудини (перехилений на бік горщик з есоподібним профілем, чарка, посудина з наліпним валиком довкола і горщик, поставлений догори дном). *Метал*: десять щитків, шпилька з півкулястою головкою, яка є імпортом з передлужицької культури, датована періодом BB1-BB2, а також голчаста шпилька, датована періодом BB2-BC. **Е.** K. Jażdżewski 1948.

83. Вулька Окопська (Wólka Okopska), Холмський пов., Люблінське в-во.

А. Грунтове поховання; **В.** – **С.** Знищене тілопальне поховання. **Д.** *Кераміка*: дві посудини і фрагменти третьої. *Кремій*: відщепи. *Інші*: прикраса з ікла тварини. **Е.** L. Gajewski 1953.

84. Заженцін Дужий (Zarzęcin Duży), Опочинський пов., Пьотрковське в-во.

А. Тілопальний могильник. **В.** На вершині піщаної надзапавної тераси Піліци. **С.** Виявлено 50 поховань, розташованих у кількох скупченнях. У найдавнішому західному скупченні відкриті великі прямокутні поховальні ями, орієнтовані по осі NE-SW. У східній частині могильника були урнові та ямні поховання. У колективному тілопальному похованні 13В знайдено рештки близько 18 осіб, розкидані вздовж усієї ями. **Д.** *Кераміка*: фрагменти. **Е.** A. J. Tomaszewski 1981; T. Węgrzynowicz 1981; J. Dąbrowski 2004; P. Makarowicz 2010.

85. Зембожице-Домброва (Zemborzyce-Dąbrowa), Люблінський пов., Люблінське в-во.

А. Курган. **В. – С.** Поховальної ями не виявлено. У темних плямах землі під насипом відкриті перепалені уламки зубів, що дає змогу припустити – це було тілопальне поховання, зроблене на рівні давньої поверхні. Про кремацію свідчать також знахідки численних вугликів і перепалені фрагменти кераміки. **Д.** *Кераміка:* на рівні давньої поверхні відкриті два скупчення кераміки, одне з яких було в центральній частині кургану. З фрагментів серед інших реконструйовано есоподібний горщик, малу бочкоподібну посудинку, багато орнаментовану вазу, а також бочкоподібну посудину. *Метал: ? Кремій: ?* Е. Е. Kłosińska 1986.

86. Зенки (“Шведська Могила”) (Zienki–“Szwedzka Mogiła”), Парчевський пов., Люблінське в-во.

А. Курган. **В.** На північному схилі безіменного потоку, який впадає в Зенківське озеро. **С.** Відкрита прямокутна яма, орієнтована по лінії NE-SW, яка могла бути місцем для інгумаційного поховання, що, очевидно розклалося в піщаному середовищі. **Д.** *Кераміка:* фрагменти. *Кремій:* під насипом знайдено двоплощинну сокирку з рейовецького кременю, а також різець на відщепі з того ж кременю. **Е.** А. Bronicki 1996; 1997a.

87. Злата Пінчовска (Złota Pińczowska), Пінчовський пов., Свентокшицьке в-во.

А. Поховання на поселенні (яма 106/66). **В.** На узгір’ї. **С.** Дитяче поховання в ямі, яка належить до поселення. Скелет покладений на спині, долоні звернені до голови, права нога випрямлена, ліва зігнута в коліні. Крім того, у південній частині ями були дрібні, сильно перепалені камені, а також дві людські гомілкові кістки дорослої особи. **Д.** *Кераміка:* фрагменти; **Е.** J. Miśkiewicz 1968.

88. Злата Сандомирська (“Гродзиско II”) (Złota Sandomierska, “Grodzisko II”), Сандомирський пов., Свентокшицьке в-во.

А. Поховання на поселенні (яма 111); **В. – С.** Окреме поховання в овальній ямі (глибиною до 80 см), орієнтованій довшою віссю по лінії NE-SW. Кістки людського скелета розкидані по цілій ямі. **Д.** *Кераміка:* три посудини (сіра, сіра округла в профілі і яйцеподібна). *Кремій:* крем’яний серцеподібний наконечник. **Е.** R. Jamka 1963.

89. Злата Сандомирська (“Над Вавром”) (Złota Sandomierska, “Nad Wawrem”), Сандомирський пов., Свентокшицьке в-во.

А. Ґрунтовий могильник; **В. – С.** Поховання людських решток (поховання 199). У похованні 312 виявлений людський скелет у нетиповому положенні з пошкодженими кістками (часткове поховання). **Д.** *Кераміка:* фрагменти. *Кістки тварин:* у похованні 199 численні кістки тварин (у тім числі черепи собак), а також мушлі двостулкових молюсків (*Lamellibranchiata*). Поховання 312 оточене скелетами п’яти собак, у заповненні – кістки тварин, мушлі двостулкових молюсків (*Lamellibranchiata*).

90. Жеготки 3 (Żegotki), Могиленський пов., Куявсько-Поморське в-во.

А. Ґрунтове поховання; **В. – С.** У похованні був захоронений чоловік, можливо, обгорнутий у тканину, про що свідчить шпилька, знайдена біля його грудної клітки.

D. *Кераміка:* фрагменти. *Метал:* бронзова шпилька. *Кістки тварин:* ? **Е.** A. Cofta-Broniewska, A. Koško 2002; P. Makarowicz 1998b; D. Makowiecki, M. Makowiecka 1998.

91. Жерніки Ґурні 1 (Żerniki Górne), Буський пов., Свентокшицьке в-во.

A. Курган і ґрунтовий могильник; **B.** На високому краю схилу широкого плато. **C.** Поховальний комплекс тшинецької культури складався з ям, розміщених під насипом і поза ним, кам'яних кругів і культурного шару на рівні давньої поверхні, та кургану і кільканадцяти колективних поховань, два з яких упушені в насип, а інші, очевидно, були на його периметрі. Могильник складався з 15 колективних поховань, серед яких виділені чотири просторові групи: I – поховання 10, 12, 54, 62 і 86 орієнтовані по лінії W-E; II – поховання 69, 71, 98, 99 і 123а характеризують більш східне положення щодо попередньої групи, вирізняються також орієнтацією N-S; III – поховання 72, 73, 102, 117 орієнтовані по лінії N-S; IV – поховання 3 і 5 впушені у насип кургану, орієнтовані по лінії W-E. Навколо кам'яних кругів локалізовані три групи поховань (I–III). У кожному похованні ями прямокутні. Колективне інгумаційне поховання 3 у дерев'яній домовині було впушене у насип кургану. У ньому відкриті рештки щонайменше трьох осіб (два черепи спрямовані на схід). У похованні 12 померлі (щонайменше вісім) також покладені в дерев'яній домовині. Черепи (по чотири) лежали біля коротших стінок прямокутної поховальної ями, інші частини посткраніальних скелетів лежали змішані в центрі ями. У похованні 62 у порушеному стані відкриті кістки, правдоподібно, дев'яти осіб. У похованні 69 виявлені рештки щонайменше 26 померлих. Більшість скелетів (у тім числі 15 черепів) лежали безладно в північній частині поховання. Центральну частину займав один скелет, покладений в анатомічному порядку, у скорченому положенні на лівому боці, головою на північний захід. Поблизу цього скелета (головно, на схід від нього) знайдено кільканадцять безладно розкиданих довгих кісток. Більшість кісток з поховання 71 лежали безсистемно в північній і центральній частинах поховальної ями. Черепи складені в групи біля коротших стін і в центрі об'єкта. Серед решток 17 померлих один скелет лежав в анатомічному порядку на лівому боці (головою на північний захід) у дещо скорченому положенні. Ймовірно, як і померлий з поховання 69, він був покладений найпізніше зі всіх похованих. Поховання 72 (можливо, з якоюсь дерев'яною конструкцією) – з рештками щонайменше 13 осіб. У північній його частині знайдено чотири людські черепи. У південній частині виявлено чергові чотири черепи, п'ятий разом з кількома хребцями лежав біля південної стінки об'єкта. У центральній частині поховання щільно лежали кістки посткраніальних скелетів. У похованні 73 віднайдено рештки щонайменше 11 осіб. Єдине поховання, збережене в анатомічному порядку, знайдено у північно-східній частині цього об'єкта. Померлий покладений у скорченому положенні на правому боці. На південний схід від нього безладно лежали кістки посткраніальних скелетів, а ще далі у тому ж напрямі – кілька черепів. У похованні 86 знайдено рештки також щонайменше 11 осіб. Об'єкт був порушений ямою поховання 12. У похованні 86 кістки скелетів розташовані безсистемно. Тільки в східній частині зафіксовано

поховання в анатомічному порядку. Скелет лежав на лівому боці головою на південний схід. Скелети у похованні 98 були покладені щільно в центральній частині поховання. Черепи скадені біля коротших стінок ями і в центральній частині поховання. Крім того, кілька черепів лежало серед кісток посткраніальних скелетів у різних місцях на дні поховальної ями. Поховання 99 частково порушене ямою 5. У його північній частині відкрито сім черепів; пов'язані з ними кістки посткраніальних скелетів лежали по осі поховання у сильно скорчених положеннях. На протилежному кінці поховальної ями в подібному положенні лежали кістки інших семи–восьми осіб. Поховальна яма 117 була прямокутною, орієнтована вздовж осі N-E з відхиленням у бік NW-SE. У її північній частині відкрито некомплектні рештки дитини віком *Infans I*. У центральній частині локалізовано два скупчення кісток, що належали померлим віком *Adultus-Maturus* і *Iuvenis-Adultus*. Яма об'єкта 123а мала форму неправильного овалу. Поховано у ній одну особу, від скелета якої збереглися лише кістки нижніх кінцівок (чоловік віком *Maturus*). Ці об'єкти використовували протягом тривалого часу. Зафіксовано сліди багаторазового вкопування, переміщення решток, складання поховальних дарів на різних глибинах. Частина з них зроблена одночасно. Курган разом із розміщеним під ним культовим комплексом репрезентує ранній етап формування пам'ятки населенням тшинецької культури. Тільки в наступній фазі виникли поховання, орієнтацію яких детермінує локалізація кургану (поховання 12, 62, 72, 73 і 86, розташовані біля краю насипу). **Д. Кераміка:** у північній частині шару спаленини, що є під насипом, знайдені поряд дві посудини, покладені, як можна припустити, одночасно (легкопрофільована ваза, ессоподібний горщик). Багато фрагментів посуду виявлено також у насипі та ямах (дзбани, горщики, вази, бочкоподібні посудини). Біля черепів померлих з поховання 3 знайдені три фрагментарно збережені посудини, які tworили цілісний комплекс (ваза, кубок, посудина на піддоні). Три горщики, які формували цілісний комплекс, відкрито над скелетами з поховання 62, у верхній частині заповнення. У похованні 71 стратиграфічно найпізнішими були три посудини, розташовані поряд, відкриті у південно-західній верхній частині поховальної ями (близько 20 см над кістками). Це були ваза і горщик, усередині якого знайдено дзбан. Крім того, між кістками відшукано розрізнені фрагменти інших посудин. Знахідки кераміки були також у заповненнях і між кістками з поховань 72, 73, 98, 99, 117, 123а. Біля північно-східного кута поховання 73 відкрито скупчення кераміки (у тім числі горщик і дзбан). Фрагменти посуду виявлені у північно-західній частині об'єкта 86. **Метал:** кіпрська шпилька з шаблеподібно вигнутою ніжкою (поховання 99), датована періодом кінця I ОЕВ–II ОЕВ, а також характерні шпильки з вушком (поховання 12, 73), наближені до варіантів *Lagiewniki* і *Großhöflein*, датовані, відповідно, періодом II ОЕВ і фазою ВВ1, та шпильки з бронзового дроту з головкою у вигляді спірального щитка (ВВ-ВС) (поховання 98 і 99). Крім того, знайдено: прикрасу з бронзового дроту у формі кільця з відігнутими і звитими у спіральні щитки кінцями; пошкоджений щиток зі спірального скрученого бронзового дроту; фрагмент прямого бронзового дроту; фрагмент бронзової шпильки (?), яка збереглася у вигляді прямого

МАТЕРІАЛИ ДО ВИВЧЕННЯ ПОХОВАЛЬНОЇ ОБРЯДОВОСТІ...

дроту, що потоншений на кінці (поховання 71); щиток зі спіралью скрученого бронзового дроту (можливо, головка шпильки); трубочки зі спіралью скрученого дроту (*salta leone?*); фрагменти прикраси у формі спіральки з бронзового дроту в півтора оберта (поховання 98); кільця з бронзового дроту із кінцями, що накладаються (один із нанизаною скляною намистиною); персні з круглого бронзового дроту, скрученого у спіралі в півтора оберта; щиток зі спіралью скрученого бронзового дроту (поховання 99). *Кремій*: виявлений у чотирьох похованнях, три з яких утворювали групу III, що вирізнялася багатством інвентарю. Виявлені крем'яні форми не мали характеру знарядь із супровідного інвентарю. Це головню крем'яні луски (поховання 69, 71), уламки (поховання 71, 99), один відщеп (поховання 71), серцеподібний наконечник (поховання 117), які мають аналогії серед матеріалів культури шнурової кераміки. *Кістки тварин*: під насипом кургану із зовнішнього боку кам'яного круга знайдено щелепу корови, інша була у похованні 99. В окремій ямі виявлено скелет дорослої кобили і лошака. Доросла особина мала зігнуті передні кінцівки, а задні витягнуті вперед (імітація галопу?), натомість середні частини гомілок мали сліди дії вогню. *Інші*: поряд із шаром спаленини в насипі кургану знайдено великий фрагмент вапнякової двосторонньої ливарної форми (первісно у вигляді прямокутного паралелепіпеда), яка була у використанні. Зберігся тільки негатив вістря і частини обуха сокири; кістяна шпилька зі цвяхоподібною голівкою і потовщеною шийкою (поховання 69); підвіска з ікла кабана зі збереженим отвором (південна частина поховання 72). Ще одна підвіска з чотирма округлими отворами у два ряди знайдена в північно-східному куті поховальної ями 73. У похованні 99 виявлена підвіска з ікла собаки; у похованні 3, біля кісток похованого в ньому чоловіка, знайдено округлу скляну намистину золотистого кольору, а також численні шматки бурштину, можливо, рештки намистин. У похованні 12 виявлено циліндричну бурштинову намистину. Два фрагменти бурштинової намистини дископодібної форми відкриті в похованні 69, одна ціла – у похованні 73. Пласкі округлі намистини походять з поховань 71 і 72. У похованні 86 знайдено три намистини (пласка, округла і дископодібна з бурштину, а також конічна з невизначеного матеріалу, можливо, з кістки чи мушлі). У похованні 99 знайдено сім округлих намистин, дві біконічні, одна циліндрична (всі з бурштину), а також один фрагмент намистини з невизначеного матеріалу чорного кольору з навскісним отвором. Е. А. Kempisty 1968; P. Włodarczak 1998; J. Górski 2007.

Гіпотетичні пам'ятки

92. Бондич (Bondyż), Замойський пов., Люблінське в-во.

А. Курганний могильник. В. – С. З досліджень в рамках програми AZP походить фрагмент перепаленої людської кістки. Д. *Кераміка*: фрагменти. Е. J. Machnik 1961.

93. Бжезьно 8 (Brzeźno), Холмський пов., Люблінське в-во.

А. ? В. – С. – Д. *Кераміка*: фрагменти; Е. Н. Taras 1995.

94. Цешенцин 5 (Cieszęcín), Верушовський пов., Лодзьке в-во.

А. Курган. В. – С. – Д. Метал: ? Е. Е. Kłosińska 1997.

95. Граб'є 4 (Grabie), Александровський пов., Куявсько-Поморське в-во.

А. Грунтовий могильник. **В.** – **С.** Інгумаційні поховання. **Д.** *Кераміка*: фрагменти. *Метал*: ? **Е.** Р. Makarowicz 1998b.

96. Єзерня 1 (Jeziernia), Томашівський пов., Люблінське в-во.

А. Грунтовий могильник. **В.** На дюні, на південний захід від р. Солокії. **С.** Розвідкові дослідження. **Д.** *Кераміка*: фрагменти. **Е.** J. Machnik 1961.

97. Ковари (Kowary), Прошовицький пов., Малопольське в-во.

А. Курган. **В.** – **С.** З досліджень в рамках програми AZP походить спалена людська кістка. **Д.** *Кераміка*: фрагменти. **Е.** S. Nosek 1948.

98. Лесньовіце-Колонія 1 (Leśniowice-Kolonia), Холмський пов., Люблінське в-во.

А. Грунтове поховання. **В.** – **С.** Поховання відкрите на могильнику лужицької культури. **Д.** *Кераміка*: фрагменти. **Е.** H. Taras 1995.

99. Роголин (Rogalin), Грубешівський пов., Люблінське в-во.

А. Грунтовий могильник. **В.** – **С.** – **Д.** *Кераміка*: фрагменти. **Е.** E. Kłosińska 1983; H. Taras 1995.

100. Сenniца Надольна 6 (Siennica Nadolna), Красноставський пов., Люблінське в-во.

А. Курган (?). **В.** – **С.** З досліджень за програмою AZP походять фрагменти людських кісток. **Д.** *Кераміка*: фрагменти. **Е.** H. Taras 1995.

101. Страхослав 13 (Strachoslaw), Холмський пов., Люблінське в-во.

А. Грунтове поховання. **В.** – **С.** Випадкова знахідка. **Д.** *Кераміка*: фрагменти. **Е.** H. Taras 1995.

102. Тжеснь (Trzeźń), Тарнобжезький пов., Підкарпатське в-во.

А. Могильник (?). **В.** – **С.** Серед матеріалу – два фрагменти людських кісток. **Д.** *Кераміка*: фрагменти. **Е.** R. Jamka 1963.

103. Варшава-Брудно 13 (Warszawa-Bródno), Мазовецьке в-во.

А. ? **В.** – **С.** – **Д.** – **Е.** H. Taras 1995.

Змішані пам'ятки

104. Борек 1 (Borek), Каліський пов., Великопольське в-во.

А. Грунтовий могильник. **В.** На пагорбі у долині р. Просни, з її східної сторони. **С.** Поховальні ями на могильнику в Борку були прямокутними, округлими або у вигляді видовженого овалу, довшою віссю орієнтовані по лінії N-S. В інгумаційних похованнях рештки померлих були на глибині 50–70 см від поверхні ґрунту. Скелети покладені в скорченому положенні (поховання 7, 8). Кремаційні поховання (1–6, 12) влаштовані на зразок інгумаційних – спалені людські кістки розсипані по всій довжині. Лише в похованні 12 була чотирикутна дерев'яна домовина (розмірами 155×85 см). У похованні 13 відкрито колективне захоронення, у якому знайдено перемішані перепалені й неперепалені кістки. Поховання розмірами 365×70 см, мало прямокутне облицювання з чотирьох великих каменів, укладених у вигляді прямокутника. У ямі виокремлено три скупчення кісток у перемішаному, безладному стані, які, можливо, були складені в дерев'яній видовбаній колоді. **Д.** *Кераміка*: фрагменти посуду, навмисно розбитого і кинутого до поховальних ям. Виокремлено

МАТЕРІАЛИ ДО ВИВЧЕННЯ ПОХОВАЛЬНОЇ ОБРЯДОВОСТІ...

посуд з есоподібним профілем, циліндричною шийкою, миски, кубки та ситуваті посудини. Зазначені типи мали риси двох культур: тшинецької (потовщені та скісно зрізані вінця) і передлужицької (текстильний орнамент). *Метал*: плечові браслети з подвійними щитками (поховання 2, 13), шпилька з вушком зі щитоподібною головкою, орнаментована зіркою (поховання 1), шпилька зі щитоподібною головкою (поховання 13), шпилька з розклепаною і скрученою в трубочку головкою (поховання 4, 10, 11), шпилька з головкою у вигляді спірального щитка (поховання 9), шпилька з отвором-втулкою в головці (поховання 13), тюльпаноподібною (поховання 8), кільця і спіральні прикраси (поховання 9, 13), діадема з тонкої бронзової стрічки. *Кремій*: пластини, відщепи, відходи виробництва, різці, ретушовані відщепи, скребки, ретушовані пластини, свердла, аморфні нуклеуси (поховання 1, 2, 4, 6, 7, 9–13); **Е.** L. Ziabka 1987b; L. Ziabka, V. Maryniak 1986, 1988; E. Kłosińska 1997.

105. Суленцинек 1 (Sulęcinek), Сьредзький пов., Великопольське в-во.

А. Грунтовий могильник. **В.** – **С.** Тілопальні поховання. **Д.** *Кераміка*: фрагменти. **Е.** E. Kłosińska 1997.

106. Загожин 1 (Zagorzyn), Каліський пов., Великопольське в-во.

А. Грунтовий могильник. **В.** – **С.** – **Д.** *Кераміка*: фрагменти; **Е.** E. Kłosińska 1997.

107. Злота 11 (Złota), Сандомирський пов., Свентокшицьке в-во.

А. Грунтовий могильник; **В.** – **С.** Знищений тілопальний могильник. **Д.** *Кераміка*: фрагменти. **Е.** M. Florek 2009.

108. Жидув 100 (Żydów), Каліський пов., Великопольське в-во.

А. Грунтовий могильник. **В.** На лівому березі р. Просни, на краю високої тераси прадолини. **С.** Тілопальні поховання (?). **Д.** *Кераміка*: фрагменти. **Е.** M. Gozdowski 1956, E. Kłosińska 1997.

БІБЛІОГРАФІЯ ДО КАТАЛОГУ

Ablamowicz R., Kubiak H.

2006 Animal Bone Remains from Site 1 at Gabułów, Świętokrzyskie Province // Spr. A. – Т. 58. – S. 477–484.

Abramek B.

1971 Cmentarzysko kurhanowe kultury trzcinieckiej w Okalewie, pow. Wieluń. Sprawozdanie z badań za lata 1966–1968 // Spr. A. – Т. 23. – S. 67–77.

1986 Okalew, gm. Ostrówek // Informator Archeologiczny. – S. 48–49.

Balcer B.

1964 Materiały kultury trzcinieckiej i łużyckiej z cmentarzyska w Myśliborzu, pow. Opoczno, z badań 1938 r. // WA. – Т. 30. – Z. 1/2. – S. 45–58.

Blajer W.

1987 Problematyka zróżnicowania terytorialnego kultury trzcinieckiej // Kultura trzciniecka w Polsce. (Materiały z Sympozjum, które odbyło się w dniach 15–16 października 1984 r. w Krakowie) / Red. P. Poleska, J. Rydzewski. – Kraków. – S. 19–31.

Пампуція ПІОТРОВСЬКА

- 1998 Przyczynek do dyskusji o znaczeniu metalurgii brązu w zachodnim odłamie kultury trzcinieckiej // "Trzciniec" – system kulturowy czy interkulturowy proces? / Red. A. Koško, J. Czebreszuk. – Poznań. – S. 337–342.

Bronicki A.

- 1996 Kurhan kultury trzcinieckiej – "Szwedzka Mogiła" w miejscowości Zienki, Gm. Sosnowica, woj. Chełmskie // APŚ. – T. 1. – S. 59–61.
- 1997a Drugi sezon badań kurhanu kultury trzcinieckiej – "Szwedzka Mogiła" w miejscowości Zienki, woj. Chełmskie // APŚ. – T. 2. – S. 53–55.
- 1997b Kurhan kultury trzcinieckiej (?) w miejscowości Haliczany, woj. Chełmskie // APŚ. – T. 2. – S. 56–59.

Chomentowska B.

- 1964 Masowy grób kultury trzcinieckiej w Kosinie, pow. Kraśnik // Światowit. – T. 25. – S. 237–251.

Chotyński A.

- 1911 Zabytki przedhistoryczne z Dratowa, Trzcińca, Żmijowisk i innych wsi w powiecie Puławskim // Światowit. – T. 9. – S. 47–70.

Cofta-Broniewska A., Koško A.

- 2002 Kujawy w pradziejach i starożytności. – Inowrocław-Poznań.

Czebreszuk J.

- 1996 Społeczności Kujaw w początkach epoki brązu. – Poznań.

Czopek S.

- 1998a Z badań nad osadnictwem kultury trzcinieckiej w Polsce południowo-wschodniej // "Trzciniec" – system kulturowy czy interkulturowy proces? / Red. A. Koško, J. Czebreszuk. – Poznań. – S. 149–160.
- 1998b Cmentarzysko kultury trzcinieckiej w Grodzisku Dolnym, woj. Rzeszowskie na tle osadnictwa tej kultury nad środkowym Sanem // Rocznik Przemyski. – T. 34. – Z. 3. – S. 57–66.
- 2007 Grodzisko Dolne, stanowisko 22 – wielokulturowe stanowisko nad dolnym Wisłokiem. Cz. I. Od epoki kamienia do wczesnej epoki żelaza. – Rzeszów.

Dąbrowski J.

- 1972 Powiązania ziem polskich z terenami wschodnimi w epoce brązu. – Wrocław; Warszawa.
- 2004 Ältere Bronzezeit in Polen. – Warszawa.

Florek M.

- 1990 Rozpoznawcze badania dwóch cmentarzysk kurhanowych nad Dolnym Sanem – Tarnogóra 3, gm. Nowa Sarzyna, i Przędzel 10, gm. Rudnik // Spr. A. – T. 42. – S. 319–331.
- 1998 Recepcja "mogiłowych" wzorców kulturowych w obrządku pogrzebowym ludności kultury trzcinieckiej na przykładzie zespołu sepulkralnego w Dacharzowie i innych wybranych stanowisk z terenu Małopolski // "Trzciniec" – system kulturowy czy interkulturowy proces? / Red. A. Koško, J. Czebreszuk. – Poznań. – S. 135–144.

МАТЕРІАЛИ ДО ВИВЧЕННЯ ПОХОВАЛЬНОЇ ОБРЯДОВОСТІ...

- 2009 Synchroniczność czy asynchroniczność przemian kulturowych? Uwagi o schyłku kultury trzcinieckiej na Wyżynie Sandomierskiej i terenach sąsiednich // *Hereditas praeteriti. Additamenta archaeologica et historica dedicata Ioanni Gurba Octogesimo Anno Nascendi* / Red. H. Taras, A. Zakościelna. – Lublin. – S. 209–222.

Florek M., Taras H.

- 1996 Sprawozdanie z badań zespołu grobowego kultury trzcinieckiej na stanowisku 1 w Dacharzowie, gm. Wilczyce, woj. tarnobrzskie // *APŚ*. – T. 1. – S. 63–68.
- 2003 *Dacharzów. Cmentarzysko kultury trzcinieckiej*. – Lublin.

Gajewski L.

- 1953 Nowe zabytki kultury trzcinieckiej z Lubelszczyzny // *Prz. A.* – T. 9. – Z. 2–3. – R. 27–28: 1951–1952. – S. 331–335.
- 1969 Fin du néolithique – début de la période de Hallstatt // *Inventaria Archaeologica*. – Fasc. 22: PL 130–136.

Gardawski A.

- 1951/1952 Niektóre zagadnienia kultury trzcinieckiej w świetle wykopalisk w miejscowości Łubna, pow. Sieradz // *WA*. – T. 18. – S. 1–84.
- 1954 Wyniki prac wykopaliskowych przeprowadzonych w 1952 roku w miejscowości Trzciniec pow. Puławy // *WA*. – T. 20. – Z. 4. – S. 369–396.
- 1959 Plemiona kultury trzcinieckiej w Polsce // *Materiały Starożytne*. – T. 5. – S. 7–189.

Gąsior M.

- 1975 *Kultura trzciniecka na obszarze Polski Środkowej* // *Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi*. – N 22. – S. 101–121.

Głosik J., Gurba J.

- 1963 Ogólne wyniki prac archeologicznych w Strzyżowie, pow. Hrubieszów, w 1961 roku // *Spr. A.* – T. 15. – S. 358–365.

Gozdowski M.

- 1956 Wyniki badań powierzchniowych osadnictwa nad rzeką Prosną na południe od Kalisza // *Materiały Starożytne*. – T. 1. – S. 161–172.

Górski J.

- 1994a *Materiały kultury trzcinieckiej z kopca wschodniego w Rosiejowie* // *Materiały Archeologiczne Nowej Huty*. – T. 17. – S. 41–59.
- 1995 Grób z początków starszego okresu epoki brązu ze stanowiska 17 w Nowej Hucie-Pleszowie // *Materiały Archeologiczne Nowej Huty*. – T. 18. – S. 17–22.
- 1998b *Kultura trzciniecka i kultura łużycka. Problem zmiany kulturowej w zachodniej Małopolsce* // “Trzciniec” – system kulturowy czy interkulturowy proces? / Red. A. Koško, J. Czebreszuk. – Poznań. – S. 361–378.
- 2007 *Chronologia kultury trzcinieckiej na lessach Niecki Nidziańskiej*. – Kraków.

Пампуція ПІОТРОВСЬКА

- 2008a Pochówki zwierząt i depozyty zwierzęce w kulturze trzcinieckiej (wstęp do problematyki) // Na pograniczu światów. Studia z pradziejów międzymorza bałtycko-pontyjskiego ofiarowane Profesorowi Aleksandrowi Kośko w 60. rocznicę urodzin / Red. J. Bednarczyk, J. Czebreszuk, P. Makarowicz, M. Szmyt. – Poznań. – S. 105–114.
- 2008b Uwarunkowania rozwoju kultury trzcinieckiej w Małopolsce (wybór zagadnień) // Opera ex aere. Studia z epoki brązu i wczesnej epoki żelaza dedykowane profesorowi Janowi Dąbrowskiemu / Red. M. Mogielnicka-Urban. – Warszawa. – S. 31–37.
- Górski J., Makarowicz P., Taras H.*
- 2004 Podstawy gospodarcze ludności kręgu trzcinieckiego w dorzeczu Wisły i Odry // Nomadyzm a pastoralizm w międzyrzeczu Wisły i Dniepru (neolit, eneolit, epoka brązu). – Poznań. – S. 191–213.
- Górski J., Wróbel J.*
- 2000 Zbiorowy grób szkieletowy kultury trzcinieckiej z Nowej Huty-Cła, stan. 65 // Materiały Archeologiczne Nowej Huty. – T. 22. – S. 21–34.
- Grygiel R.*
- 1982 Gustorzyn, gm. Brześć Kujawski // Informator Archeologiczny, badania rok 1981. – S. 38–39.
- 1987 Z badań nad kulturą trzciniecką w rejonie Brześcia Kujawskiego // Kultura trzciniecka w Polsce (Materiały z Sympozjum, które odbyło się w dniach 15–16 października 1984 r. w Krakowie) / Red. P. Poleska, J. Rydzewski. – Kraków. – S. 73–88.
- Gurba J.*
- 1952 Nowe stanowiska kultury trzcinieckiej // ZOW. – R. 21. – Z. 3. – S. 112–113.
- Jamka R.*
- 1963 Uwagi o kulturze trzcinieckiej na terenie Sandomierskiego // Munera Archaeologica Iosepho Kostrzewski / Red. W. Kočka, K. Jażdżewski, W. Hensel. – Poznań. – S. 117–127.
- 1965 Nowe stanowisko kultury trzcinieckiej z Czyżowic, pow. Kazimierza Wielka // Materiały Archeologiczne. – T. 6. – S. 67–69.
- Jażdżewski K.*
- 1946 Badania archeologiczne na Kujawach w r. 1938 // ZOW. – R. 14–15: 1939–1946. – S. 85–90.
- 1948 O zagadnieniu początków kultury łużyckiej // Slavia Antiqua. – T. 1. – S. 94–151.
- Kadrow S.*
- 2006 Studia nad rytuałem w archeologii // Rytuał. Przeszłość i teraźniejszość / Red. M. Filipiak, M. Rajewski. – Lublin. – S. 133–141.
- Kadrow S., Machnikowie A., J.*
- 1992 Iwanowice, stanowisko Babia Góra. Część II: cmentarzysko z wczesnego okresu epoki brązu. – Kraków.

Kempisty A.

- 1965a Kopce małopolskie w świetle badań przeprowadzonych w Miernowie, powiat Pińczów, w roku 1962 // Sprawozdania zespołu badań nad polskim średniowieczem Uniwersytetu Warszawskiego i Politechniki Warszawskiej. 1962–1963 (IV Konferencja naukowa w Kielcach 5 kwietnia 1963). – S. 49–56.
- 1965b Badania wykopaliskowe kopca II w Miernowie, pow. Pińczów, w 1963 r. // Sprawozdania zespołu badań nad polskim średniowieczem Uniwersytetu Warszawskiego i Politechniki Warszawskiej. 1962–1963 (IV Konferencja naukowa w Kielcach 5 kwietnia 1963). – S. 75–78.
- 1968 Główne rezultaty czteroletnich badań nad starożytnymi kopcami w rejonie Wiślicy // Sprawozdania zespołu badań nad polskim średniowieczem Uniwersytetu Warszawskiego i Politechniki Warszawskiej. 1964–1965. V Konferencja naukowa w Busku Zdroju i w Wiślicy 19–20.05.1966. – S. 123–133.
- 1970a Badania nad starożytnymi kopcami małopolskimi w latach 1963–1968 // Spr. A. – T. 22. – S. 67–90.
- 1970b Znaleźisko naczyń kultury trzcinieckiej w miejscowości Puczyce, pow. Łosice // WA. – T. 35. – Z. 1. – S. 136–137.
- 1978 Schyłek neolitu i początki epoki brązu na Wyżynie Małopolskiej w świetle badań nad kopcami. – Warszawa.

Kempisty E.

- 1968 Cmentarzysko ciałopalne kultury trzcinieckiej w Laskach Starych, pow. Węgrów // WA. – T. 33. – Z. 2. – S. 224–235.

Kempisty A., Kuźma K.

- 1992 Dom i cmentarzysko kultury trzcinieckiej w Łąkach Radzywińskich, stan. 7 // Sprawozdania z badań Instytutu Archeologii UW za rok 1991/1992. – S. 12.

Kłosińska E.

- 1983 Obrządek pogrzebowy kultury zachodniotrzcinięckiej w Polsce // Listy Archeologiczne. – Nr 7. – S. 1–4.
- 1986 Kurhan kultury trzcinieckiej w Zemborzycach-Dąbrowie, woj. Lublin // Spr. A. – T. 38. – S. 201–207.
- 1987 Zagadnienie cmentarzysk kurhanowych kultury trzcinieckiej // Kultura trzciniecka w Polsce (Materiały z Sympozjum, które odbyło się w dniach 15–16 października 1984 r. w Krakowie). – Kraków. – S. 35–56.
- 1997 Starszy okres epoki brązu w dorzeczu Warty. – Wrocław.

Kociuba J.

- 1998 Stanowisko kultury trzcinieckiej w Jarosławiu, woj. Przemyskie // Rocznik Przemyski. – T. 34. – Z. 3. – S. 73–76.

Памруция ПЛОТРОВСЬКА

Kozak-Zychman W.

- 2003 Analiza antropologiczna materiałów kostnych z cmentarzyska kultury trzcinięckiej w Dacharzewie, gm. Wilczyce, woj. Świętokrzyskie // Dacharzew. Cmentarzysko kultury trzcinięckiej. – Lublin. – S. 89–93.

Krauss A.

- 1963 Odkrycia archeologiczne w tarnobrzeskim zagłębieniu siarki w latach 1957–1961 // Materiały Archeologiczne. – T. IV. – S. 347–353.

Kuśnierz J.

- 1987 Sprawozdanie z badań wykopaliskowych przeprowadzonych na cmentarzysku kurhanowym kultury trzcinięckiej w Tyszowcach w sezonie 1987 // Sprawozdania z badań terenowych w województwie zamojskim w 1987 roku. – S. 11–14.
- 1988 Sprawozdanie z badań na cmentarzysku kurhanowym kultury trzcinięckiej w Tyszowcach, stanowisko 25A, woj. Zamość // Spr. A. – T. 40. – S. 217–230.
- 1989 Cmentarzysko kurhanowe kultury trzcinięckiej w Tyszowcach – badania kopca nr 10 // Sprawozdania z badań terenowych w województwie zamojskim w 1989 roku. – S. 17–18.

Lewartowski K.

- 2001 Archeologia śmierci – stan i potencjał // Światowit. – T. 3 (44), fasc. B. – S. 133–144.

Machnik J.

- 1960 Kurhan kultury trzcinięckiej z Dominikanówki, pow. Zamość // Materiały Archeologiczne. – T. 2. – S. 79–83.
- 1961 Badania archeologiczne w Roztoczu Lubelskim w 1959 roku // Spr. A. – T. 12. – S. 89–101.

Makarowicz P.

- 1998a Kujawski nurt trzcinięckiego kręgu kulturowego – podstawy taksonomiczne // “Trzcinięć” – system kulturowy czy interkulturowy proces? / Red. A. Koško, J. Czebreszuk. – Poznań. – S. 33–60.
- 1998b Rola społeczności kultury iwieńskiej w genezie trzcinięckiego kręgu kulturowego (2000–1600 BC). – Poznań.
- 2010 Trzcinięćki krąg kulturowy – wspólnota pogranicza Wschodu i Zachodu Europy. – Poznań.

Makarowicz P., Ignaczak M.

- 2008 Zbiorowy grób ludności trzcinięckiego kręgu kulturowego z Radojewic na Kujawach // Opera ex aere. Studia z epoki brązu i wczesnej epoki żelaza dedykowane profesorowi Janowi Dąbrowskiemu / Red. M. Mogielnicka-Urban. – Warszawa. – S. 65–69.

Makowiecki D., Makowiecka M.

- 1998 Gospodarka zwierzętami we wczesnej epoce brązu na Niżu Polskim w świetle źródeł archeozoologicznych // “Trzcinięć” – system kulturowy czy interkulturowy proces? / Red. A. Koško, J. Czebreszuk. – Poznań. – S. 273–284.

Matoga A.

- 1985 Wstępne wyniki badań na cmentarzysku z III–V okresu epoki brązu w Bocheńcu, woj. Kieleckie // Spr. A. – T. 37. – S. 81–109.

Miśkiewicz J.

- 1968 Sprawozdanie z badań wykopaliskowych prowadzonych w Żółtej Pińczowskiej w 1966 roku // Sprawozdania zespołu badań nad polskim średniowieczem Uniwersytetu Warszawskiego i Politechniki Warszawskiej. 1964–1965. V Konferencja naukowa w Busku Zdroju i w Wiślicy 19–20 maja 1966. – S. 266–269.
- 1978 Kultura trzciniecka // Prahistoria ziem polskich. T. 3: Wczesna epoka brązu / Red. A. Gardawski, J. Kowalczyk. – Wrocław; Gdańsk. – S. 173–196.

Moskwa K.

- 1976 Kultura łużycka w południowo-wschodniej Polsce. – Rzeszów.

Mycielska R., Wałowy A.

- 1964 Materiały z badań ratowniczych w Miechowie 1958 i 1960 r. // Materiały Archeologiczne. – T. 5. – S. 119–125.

Nadolski A.

- 1951/1952 Cmentarzyska z późnego okresu lateńskiego w Gledzianówku i w Brzozówce w Polsce Środkowej // WA. – T. 18. – S. 85–136.

Nosek S.

- 1948 Zagadnienie prasłowiańszczyzny w świetle prehistorii // Światowit. – T. 19: 1946–1947. – S. 1–178.

Piaszczykowa M.

- 1956 Nabytki Działu Przedhistorycznego Muzeum Wielkopolskiego w latach 1933–1937 // Fontes Archaeologici Posnanienses. – Vol. 6 (1955). – S. 162–223.

Piotrowska P.

- (w druku) Bogato zdobiona waza z epoki brązu znaleziona w Łukawicy i jej kontekst archeologiczny.

Piotrowski M.

- 2004 Wybrane zabytki archeologiczne pochodzące ze stanowiska 22 w Łukawicy, w powiecie lubaczowskim // Rocznik Przemyski. – T. 40. – Z. 2. – S. 127–140.

Rachwaniec A.

- 1985 Materiały archeologiczne ze starszego okresu epoki brązu oraz kultury łużyckiej z rejonu Kopca Wandy w Nowej Hucie-Mogile // Materiały Archeologiczne Nowej Huty. – T. 9. – S. 89–191.

Reyman T.

- 1948 Dokumentaryczne wartości odkryć w kopcu wschodnim w Rosiejowie, w pow. Pińczowskim // Slavia Antiqua. – T. 1. – S. 42–83.

Rogozińska R.

- 1961 Sprawozdanie z badań kurhanów trzcinieckich w Guciowie, pow. Zamość // Spr. A. – T. 13. – S. 45–50.

Памруция ПЛОТРОВСЬКА

- 1963 Sprawozdanie z badań stanowisk kultury trzcinieckiej w Guciowie i Bondyrzu, pow. Zamość, w 1961 roku // Spr. A. – T. 15. – S. 84–93.
- Rogosińska-Goszczyńska R.*
- 1965 Sprawozdanie z badań na cmentarzysku kurhanowym kultury trzcinieckiej w Guciowie, pow. Zamość, w sezonie wykopaliskowym 1963 // Spr. A. – T. 17. – S. 93–98.
- 1966 Sprawozdanie z badań cmentarzyska kurhanowego kultury trzcinieckiej w Guciowie, pow. Zamość, w sezonie wykopaliskowym 1964 roku // Spr. A. – T. 18. – S. 51–55.
- Salewicz K.*
- 1939 Ogólne wyniki badań archeologicznych przeprowadzonych w r. 1938 z ramienia Państw. Muzeum Archeologicznego w Warszawie na terenie województwa kieleckiego // ZOW. – R. 14. – Z. 7–8. – S. 93–97.
- Seild O.*
- 1936 Przedhistoryczne węgle i owocki Lithospermum z kopca wschodniego w Rosiejowie w pow. Pińczowski // WA. – T. 14. – S. 106–115.
- Sulimirski T.*
- 1938 Kurhany kultury trzcinieckiej w Bejskach pow. Pińczowski // Sprawozdanie z czynności i posiedzeń PAU. – T. 43. – Nr 7–8. – S. 262–263.
- Szczepanek A.*
- 2001 Pochówki zbiorowe kultury trzcinieckiej z Bocheńca, stan. 2, woj. Świętokrzyskie i Gustorzyna, stan. 1, woj. Kujawsko-pomorskie – analiza antropologiczna // Spr. A. – T. 53. – S. 289–312.
- Szeliga M., Florek M.*
- 2007 Ratownicze badania wykopaliskowe kopca I w Święcicy, pow. sandomierski, w 2005 r. // APŚ. – T. 9. – S. 37–48.
- Ścibior J. M., Ścibior J.*
- 1990a Obiekt schyłkowej (łódzkiej) fazy kultury trzcinieckiej w Dwikozach, woj. Tarnobrzeg // Spr. A. – T. 41. – S. 95–124.
- 1990b Sandomierz 78 – wielokulturowe stanowisko z przełomu neolitu i epoki brązu. Badania ratownicze w 1948 roku // Spr. A. – T. 42. – S. 157–201.
- Taras H.*
- 1995 Kultura trzciniecka w międzyrzeczu Wisły, Bugu i Sanu. – Lublin.
- 1999 Wyniki badań wykopaliskowych kurhanu nr 28 na stan. 3 w Tyszowcach, pow. Tomaszów // APŚ. – T. 4. – S. 74–85.
- 2009 Rezultaty badań stanowisk kultury trzcinieckiej w Polsce środkowo-wschodniej w latach 1998–2007 // Матэрыялы па археалогіі Беларусі. – Вып. 17. Археалагічныя даследаванні на Беларусі ў 2007 годзе. / Ред. В. Ляўко. – Мінск. – С. 275–282.
- Tomaszewski A. J.*
- 1981 Obozowisko z fazy łódzkiej w Pieczyskach Hłowskich, gm. Hów, woj. Płock, na stanowisku “Wydma” // WA. – T. 46. – S. 236–240.

Tunia K.

1983 Słonowice // Informator Archeologiczny za rok 1982. – S. 98.

Węgrzynowicz T.

1981 Cmentarzysko z fazy łódzkiej w Zarzęcinie Dużym, woj. Piotrkowskie // WA. – T. 46. – Z. 2. – S. 145–165.

Włodarczak P.

1998 Groby kultury mierzanowickiej oraz kultury trzcinieckiej z Żernik Górnych // “Trzciniec” – system kulturowy czy interkulturowy proces? / Red. A. Koško, J. Czebreszuk. – Poznań. – S. 161–177.

Wójcikowa E., Makiewicz T.

1969 Sprawozdanie z badań kurhanów kultury trzcinieckiej w Strugach, pow. Wieluń // Spr. A. – T. 20. – S. 77–81.

Wróbel H.

1986 Cmentarzysko kurhanowe kultury trzcinieckiej w Dubecznie, stan. 1, gm. Hańsk, woj. Chełmskie // Sprawozdanie z badań terenowych Katedry Archeologii UMCS. – S. 6–10.

1987 Kurhan kultury trzcinieckiej w Dubecznie, stan. 1, gm. Hańsk // Sprawozdanie z badań terenowych Katedry Archeologii UMCS. – S. 15–19.

1988 Kurhany ze stanowiska 1 w Tyszowcach, gm. Loco, na tle osadnictwa kultury trzcinieckiej w okolicach Tyszowiec // Spr. A. – T. 40. – S. 197–214.

Wróbel-Taras H.

1994 Wyniki badań wykopaliskowych na stan. 1 w Dubecznie, gm. Hańsk // Informator o badaniach archeologicznych w województwie chełmskim. 1987–1988. – N 3. – S. 20–22.

Zakrzewski Z.

1922–1924 Kurhany z drugiego okresu epoki bronzowej we wsi Jasionna-Klekot // Prz. A. – T. 2. – S. 275–282.

Ziábka L.

1987a Godziesze Małe, gm. Godziesze Wielkie, woj. Kaliskie // Informator Archeologiczny, badania rok 1986. – S. 45–46.

1987b Cmentarzysko z II okresu epoki brązu z Borku, gm. Godziesze Wielkie // Kultura trzciniecka w Polsce (Materiały z Sympozjum, które odbyło się w dniach 15–16 października 1984 r. w Krakowie). – Kraków. – S. 89–105.

Ziábka L., Maryniak B.

1986 Wyniki badań cmentarzyska z II oraz przełomu II na III okres epoki brązu w Borku Gm. Godziesze Wielkie woj. kaliskie (stanowisko nr 1) // Rocznik Kaliski. – T. 20. – S. 283–300.

1988 Cmentarzysko z II i przełomu II na III okres epoki brązu w Borku, gm. Godziesze Wielkie, woj. kaliskie (stanowisko 1) // Fontes Archaeologici Posnaniensis. – Vol. 36 (1987–1988). – S. 59–88.

Патрися ПИОТРОВСЬКА

**MATERIALS ON STUDY OF BURIAL RITUALS
OF TSHINETSKA CULTURE ON THE TERRITORY OF POLAND**

Patrycja PIOTROWSKA

Maria Curie-Sklodowska University of Lublin

4a, Maria Curie-Sklodowska sq., Lublin, 20–031, Poland

e-mail: patrycja-grabiec@tlen.pl

Archaeological information is collected at this article which characterized the burial ceremony of population of Tshinetska culture on the territory of Poland. Review of literature and some monuments demonstrated a lot of difficulties in the analysis of this phenomenon. Absence of criteria of research and analysis is especially noticeable, general for majority archaeologists. This article is foremost the catalogue of burial monuments, and also synthetic description of elements of burial ceremony (localization on territory, surface features, internal planning of necropolises, form and construction of burial places, methods of laying of corpses in relation to the sides of the world, accompanying inventory, other finds from burial complexes).

Key words: Tshinetska culture, burial monuments, burial ceremony, barrow, burial complexes, cremation, inhumation, topography of burial complexes, ceramic, metal jewelry.

**МАТЕРИАЛЫ К ИЗУЧЕНИЮ ПОГРЕБАЛЬНОЙ ОБРЯДНОСТИ
ТШИНЕЦКОЙ КУЛЬТУРЫ НА ТЕРРИТОРИИ ПОЛЬШИ**

Патриция ПИОТРОВСКАЯ

Люблинский университет имени Марии Кюри-Склодовской

пл. М. Кюри-Склодовской, 4а, Люблин, 20–031, Польша

e-mail: patrycja-grabiec@tlen.pl

Собраны археологические данные, характеризующие погребальный обряд населения тшинецкой культуры на территории Польши. Обзор литературы и некоторых памятников показал много трудностей в анализе этого явления. Особенно заметно отсутствие общих для большинства археологов критериев исследования и анализа. Предлагаемая статья – в первую очередь каталог погребальных памятников, а также синтетическая характеристика элементов погребального обряда (локализация на местности, поверхностные признаки, внутренняя планировка некрополей, формы и конструкции погребений, способы положения тел умерших относительно сторон света, сопровождающий инвентарь, другие находки с могильников).

Ключевые слова: тшинецкая культура, погребальные памятники, погребальный обряд, курган, могильники, кремация, ингумация, топография могильников, керамика, металлические украшения.

Переклад з польської Ярослава Погоральського

Стаття надійшла до редколегії 19.12.2009

Прийнята до друку 22.01.2010